๖. อาขฺยาตกณฺฑ

๖.๑. ภูวาทิคณ

วิภตฺติวิธาน

อถ อาขฺยาตวิภตฺติโย กฺริยาวาจีหิ ธาตูหิ ปรา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ กฺริยํ อาจิกฺขตีติ **อาขฺยาตํ**, กฺริยาปทํ. วุตฺตํ หิ "กาลการกปุริสปริทีปกํ กฺริยาลกฺขณมาขฺยาติกนฺ"ติ. ตตฺถ **กาโล**ติ อตีตาทโย. **การก**มิติ กมฺมกตฺตุภาวา. **ปุริส**าติ ปฐมมชฺฌิมุตฺตมา. **กฺริยา**ติ คมนปจนาทิโก ธาตฺวตฺโถ. กฺริยา ลกฺขณํ สญฺญาณํ เอตสฺสาติ **กฺริยาลกฺขณํ**. อติลิงฺคญฺจ.[๑]

วุตฺตมฺปิ เจตํ

"ยํ ติกาลํ ติปุริสํ กฺริยาวาจิ ติการกํ
อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี"ติ.

กาลาทิวเสน ธาตฺวตฺถํ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย**, **ตฺย**าทโย. ตา ปน วตฺตมานา ปญฺจมี สตฺตมี ปโรกฺขา หิยฺยตฺตนี อชฺชตนี ภวิสฺสนฺตี กาลาติปตฺติ จาติ อฏฺฐวิธา ภวนฺติ.

กฺริยํ ธาเรนฺตีติ **ธาตโว**, ภูวาทโย ขาทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา จ. เต ปน อตฺถวสา ทฺวิธา ภวนฺติ สกมฺมกา อกมฺมกา จาติ. ตตฺร **สกมฺมกา** เย ธาตโว กมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ. ยถา กฏํ กโรติ,

---

๑ ก. อลิงฺคญฺจ

คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจตีติอาทโย. **อกมฺมกา** เย กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ. ยถา อจฺฉติ, เสติ, ติฏฺฐตีติอาทโย.

เต ปน สตฺตวิธา ภวนฺติ วิกรณปฺปจฺจยเภเทน. กถํ. **อ**วิกรณา ภูวาทโย, นิคฺคหีตปุพฺพก**อ**วิกรณา รุธาทโย, **ย**วิกรณา ทิวาทโย, **ณุ-ณา-อุณา**วิกรณา สฺวาทโย, **นา-ปฺป-ณฺหา**วิกรณา กิยาทโย, **โอ-ยิร**วิกรณา ตนาทโย, สกตฺเถ **เณ-ณย**นฺตา จุราทโยติ.

ตตฺถ ปรมํ อวิกรเณสุ ภูวาทีสุ ธาตูสุ ปรมภูตา อกมฺมกา **ภู**อิจฺเจตสฺมา ธาตุโต **ตฺย**าทโย ปรา โยชียนฺเต.

ภู สตฺตายํ. "ภู"อิจฺจยํ ธาตุ สตฺตายมตฺเถ วตฺตเต. กฺริยา-สามญฺญภูเต ภวเน วตฺตเตติ อตฺโถ.

"ภู" อิติ ฐิเต

๔๒๔. ภูวาทโย ธาตโว.[๑]

ภูอิจฺเจวมาทโย เย กฺริยาวาจิโน สทฺทคณา, เต **ธาตุ**สญฺญา โหนฺติ. ภู อาทิ เยสํ เต **ภูวาทโย**. อถ วา ภูวา อาที ปการา เยสํ เต **ภูวาทโย**.

ภูวาทีสุ วกาโรยํ เญยฺโย อาคมสนฺธิโช
ภูวาปฺปการา วา ธาตู สกมฺมากมฺมกตฺถโต.

"กฺวจิ ธาตู"ติอาทิโต "กฺวจี"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๕๗, นีติ. ๙๓๘

๔๒๕. ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส.[๑]

อเนกสฺสรสฺส ธาตุสฺส อนฺโต กฺวจิ โลโป โหติ.

กฺวจิคฺคหณํ "มหียติ สมโถ"ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํ. อิติ อเนกสฺสรตฺตาภาวา อิธ ธาตฺวนฺตโลโป น โหติ.

ตโต ธาตฺวาธิการวิหิตาเนกปฺปจฺจยปฺปสงฺเค "วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี"ติ กตฺวา วตฺตมานวจนิจฺฉายํ

๔๒๖. วตฺตมานา ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อนฺเต-เส เวฺห เอ เมฺห.[๒]

ตฺยาทโย ทฺวาทส วตฺตมานาสญฺญา โหนฺตีติ **ตฺยา**ทีนํ วตฺตมานตฺถวิสยตฺตา **วตฺตมานา**สญฺญา.

๔๒๗. กาเล.[๓]

อยมธิกาโร.

อิโต ปรํ **ตฺยา**ทิวิภตฺติวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๔๒๘. วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน.[๔]

ปจฺจุปฺปนฺเน กาเล คมฺยมาเน วตฺตมานาวิภตฺติ โหติ. **กาโล**ติ เจตฺถ กฺริยา. กรณํ **กาโร.** **ร**การสฺส **ล**กาโร. **กาโล.**

ตสฺมา

---

๑ กจฺ. ๕๒๑, นีติ. ๑๐๓๔

๒ กจฺ. ๔๒๓, โมคฺ. ๖/๑, นีติ. ๘๙๖

๓ กจฺ. ๔๑๓,

๔ กจฺ. ๔๑๔, โมคฺ. ๖/๑, นีติ. ๘๗๒

กฺริยาย คมฺยมานาย วิภตฺตีนํ วิธานโต
ธาตูเหว ภวนฺตีติ สิทฺธํ ตฺยาทิวิภตฺติโย.

อิธ ปน กาลสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลา-ติปตฺติวเสน ฉธา ภินฺนตฺตา "ปจฺจุปฺปนฺเน"ติ วิเสเสติ. ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺโน **ปจฺจุปฺปนฺโน**, ปฏิลทฺธสภาโว. น ตาว อตีโตติ อตฺโถ.

ปจฺจุปฺปนฺนสมีเปปิ ตพฺโพหารูปจารโต
วตฺตมานา อตีเตปิ ตํกาลวจนิจฺฉยาติ.[1]

ตสฺมึ ปจฺจุปฺปนฺเน วตฺตมานาวิภตฺตึ กตฺวา ตสฺสา ฐานานิยเม "ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ ปริภาสโต ธาตุโต ปรํ วตฺตมานปฺ-ปจฺจเย กตฺวา เตสมนิยมปฺปสงฺเค สติ "วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี"ติ ปรสฺสปทวจนิจฺฉายํ

๔๒๙. **อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ.**[2]

อถ ตทฺธิตานนฺตรํ วุจฺจมานานํ สพฺพาสํ วตฺตมานาทีนํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปุพฺพกานิ **ฉ** ปทานิ, ตานิ ตานิ อตฺถโต อฏฺฐจตฺตาลีสมตฺตานิ **ปรสฺสปท**สญฺญานิ โหนฺตีติ อาทิมฺหิ ฉนฺนํ ปรสฺสปทสญฺญา. ปรสฺสตฺถานิ ปทานิ **ปรสฺสปทานิ**. ตพฺพาหุลฺลโต ตพฺโพหาโร.

"ธาตูหิ เณณย"อิจฺจาทิโต "ธาตูหี"ติ วตฺตมาเน

---

๑ นีติ. ๘๗๓-๙

๒ กจฺ. ๔๐๖, นีติ. ๘๖๕

๔๓๐. **กตฺตริ ปรสฺสปทํ.**[๑]

กตฺตริ การเก อภิเธยฺเย สพฺพธาตูหิ ปรสฺสปทํ โหตีติ ปรสฺสปทํ กตฺวา ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค วตฺติจฺฉาวสา

วิปริณาเมน “ปรสฺสปทานํ, อตฺตโนปทานนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๑. **เทฺว เทฺว ปจมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา.**[๒]

ตาสํ วิภตฺตีนํ ปรสฺสปทานมตฺตโนปทานญฺจ **เทฺว เทฺว** วจนานิ ยถากฺกมํ **ปจมมชฺฌิมุตฺตมปุริส**สญฺญานิ โหนฺติ. ตํ ยถา **ติ อนฺติ**อิติ ปจมปุริสา. **สิ ถ**อิติ มชฺฌิมปุริสา. **มิ ม**อิติ อุตฺตมปุริสา. อตฺตโนปเทสุปิ **เต อนฺเต**อิติ ปจมปุริสา. **เส เวฺห**อิติ มชฺฌิมปุริสา. **เอ เมฺห**อิติ อุตฺตมปุริสา. เอวํ เสสาสุ สตฺตสุ วิภตฺตีสุปิ โยเชตพฺพนฺติ. เอวํ อฏฺฐวิภตฺติวเสน ฉนฺนวุติวิเธ อาขฺยาตปเท ทฺวตฺตึส ทฺวตฺตึส ปจมมชฺฌิมอุตฺตมปุริสา โหนฺตีติ วตฺตมาน-ปรสฺสปทาทิมฺหิ ทฺวินฺนํ ปจมปุริสสญฺญา.

๔๓๒. **นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปจโม.**[๓]

ตุมฺหามฺหสทฺทวชฺชิเต ตุลฺยาธิกรณภูเต สาธกวาจเก นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **ปจม**ปุริโส โหตีติ ปจมปุริสํ กตฺวา ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค กฺริยาสาธกสฺส กตฺตุโน เอกตฺเต วตฺตุมิจฺฉิเต “เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจนนฺ”ติ วตฺตมานปรสฺสปท-ปจมปุริเสกวจนํ **ติ.**

---

๑ กจฺ. ๔๕๖, นีติ. ๙๓๗

๒ กจฺ. ๔๐๘, โมคฺ. ๖/๑๔, นีติ. ๘๗๖

๓ กจฺ. ๔๑๐, นีติ. ๘๗๙

“ปโร, ปจฺจโย, ธาตู”ติ จ อธิกาโร. “ตถา กตฺตริ จา”ติ อิโต “กตฺตรี”ติ วิกรณปฺปจฺจยวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๔๓๓. **ภูวาทิโต อ.**[๑]

ภูอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต ปโร **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. สพฺพธาตุกมฺหิเยวายมิสฺสเต.

“อสํโยคนฺตสฺส, วุทฺธี”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๔. **อณฺเณสุ จ.**[๒]

การิตโต อณฺเณสุ ปจฺจเยสุ อสํโยคนฺตานํ ธาตูนํ วุทฺธิ โหติ. **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺสาปิ วุทฺธิ โหติ.[๓] เอตฺถ จ “ฆฏาทีนํ วา”ติ อิโต **วา**สทฺโท อนุวตฺเตตพฺโพ. โส จ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน

อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ ลหูปนฺตาน ธาตุนํ
อิวณฺณุวณฺณานเมว วุทฺธิ โหติ ปรสฺส น.[๔]
ยุวณฺณานมฺปิ ยณฺณา- นานิฏฺฐาทีสุ วุทฺธิ น
ตุทาทิสฺสาวิกรเณ น เณตฺวาทีสุ วา สิยา.

ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค “อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี”ติ ปริภาสโต **อู**การสฺ**โส**กาโร วุทฺธิ.

วิปริณาเมน “ธาตูนนฺ”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๔๕, โมคฺ. ๕/๑๘, นีติ. ๙๒๕
๒ กจฺ. ๔๘๕, โมคฺ. ๕/๘๒-๓, นีติ. ๙๗๕
๓ นีติ. ๙๗๖
๔ โมคฺ. ๕/๘๑-๒

๔๓๕. **โอ อว สเร.**[๑]

โอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติ.

"สรโลโปมาเทส" อิจฺจาทินา สรโลปาทิมฺหิ กเต "นเย ปรํ ยุตฺเต"ติ ปรนยนํ กาตพฺพํ.

โส ปุริโส สาธุ ภวติ, สา กญฺญา สาธุ ภวติ, ตํ จิตฺตํ สาธุ ภวติ.

เอตฺถ หิ

กตฺตุโนภิหิตตฺตาว อาขฺยาเตน น กตฺตริ
ตติยา ปฐมา โหติ ลิงฺคตฺถํ ปนเปกฺขิย.

สติปิ กฺริยาเยกตฺเต กตฺตูนํ พหุตฺตา "พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจนนฺ"ติ วตฺตมานปรสฺสปทปฐมปุริสพหุวจนํ **อนฺติ**. ปุเร วิย อปจฺจยวุทฺธิอวาเทสา สรโลปาทิ. เต ปุริสา ภวนฺติ. อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวติ, ภวนฺติ.

"ปยุชฺชมาเนปิ, ตุลฺยาธิกรเณ"ติ จ วตฺตเต.

๔๓๖. **ตุมฺเห มชฺฌิโม.**[๒]

ตุลฺยาธิกรณภูเต **ตุมฺห**สทฺเท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **มชฺฌิม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทมชฺฌิมปุริเสกวจนํ **สิ**. เสสํ ปุริมสมํ. ตฺวํ ภวสิ, ตุมฺเห ภวถ. อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวสิ, ภวถ.

ตุลฺยาธิกรเณติ กิมตฺถํ. ตยา ปจฺจเต โอทโน.

---

๑ กจฺ. ๕๑๓, นีติ. ๑๐๒๗   ๒ กจฺ. ๔๑๑, นีติ. ๘๗๐

ตสฺมึเยวาธิกาเร

๔๓๗. **อมฺเห อุตฺตโม.**[๑]

ตุลฺยาธิกรณภูเต **อมฺห**สทฺเท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **อุตฺตม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทอุตฺตมปุริเสกวจนํ **มิ**. **อ**ปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสา.

๔๓๘. **อกาโร ทีฆํ หิมิเมสุ.**[๒]

อกาโร **ทีฆ**มาปชฺชเต **หิมิม**อิจฺเจตาสุ วิภตฺตีสุ. อหํ ภวามิ, มยํ ภวาม. ภวามิ, ภวาม.

“วิภตฺตีนํ, ฉา”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๙. **ปราณฺยตฺตโนปทานิ.**[๓]

สพฺพาสํ วตฺตมานาทีนํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปรานิ ฉ ปทานิ, ตานิ ตานิ **อตฺตโนปท**สญฺญานิ โหนฺตีติ **เต**อาทีนํ อตฺตโนปทสญฺญา.

“ธาตูหิ, อตฺตโนปทานี”ติ จ วตฺตเต.

๔๔๐. **กตฺตริ จ.**[๔]

กตฺตริ จ การเก อภิเธยฺเย ธาตูหิ อตฺตโนปทานิ โหนฺติ. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ. เสสํ ปรสฺสปเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. ภวเต ภวนฺเต, ภวเส ภวเวฺห, ภเว ภวาเมฺห.

---

๑ กจฺ. ๔๑๒, นีติ. ๗๘๑

๒ กจฺ. ๔๗๘, โมคฺ. ๖/๕๗, นีติ. ๙๕๙

๓ กจฺ. ๔๐๗, นีติ. ๘๖๖

๔ กจฺ. ๔๕๔, นีติ. ๙๓๕

ปจ ปาเก. ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป. วุตฺตนเยเนว **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อิวณฺณุวณฺณานมภาวา วุทฺธิอภาโวเวตฺถ วิเสโส. โส เทวทตฺโต โอทนํ ปจติ ปจนฺติ, ปจสิ ปจถ, ปจามิ ปจาม. โส โอทนํ ปจเต, เต ปจนฺเต, ตฺวํ ปจเส, ตุมฺเห ปจวฺเห, อหํ ปเจ, มยํ ปจามฺเห.

ปรมฺปุริสาทีนเมกชฺฌปฺปวตฺติปฺปสงฺเค ปริภาสมาห.

๔๔๑. สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส.[๑]

สพฺเพสํ ปรมมชฺฌิมานํ ปรมุตฺตมานํ มชฺฌิมุตฺตมานํ ติณฺณํ วา ปุริสานํ เอกโตภิธาเน กาตพฺเพ ปโร ปุริโส โยเชตพฺโพ. เอกกาลานเมวาภิธาเน จายํ. โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสีติ ปริยายปฺปสงฺเค **ตุมฺเห ปจถ**าติ ภวติ. เอวํ โส จ ปจติ, อหญฺจ ปจามีติ **มยํ ปจาม**. ตถา ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม**. โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม**. เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ.

เอกาภิธาเนติ กิมตฺถํ. “โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจิสฺสสิ, อหํ ปจึ” เอตฺถ ภินฺนกาลตฺตา “มยํ ปจิมฺหา”ติ น ภวติ.

คมุ, สปฺป คติมฺหิ. ปุเร วิย ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป.

กตฺตริ **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

๔๔๒. คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุ.[๒]

คมุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺสนฺโต **ม**กาโร **จฺโฉ** โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ. สพฺพคฺคหเณน มานนฺตยการิตปฺปจฺจเยสุ จ. ววตฺถิต-

---

๑ กจฺ. ๔๐๙, โมคฺ. ๒,๒๒, นีติ. ๘๖๘   ๒ กจฺ. ๔๗๖, โมคฺ. ๕/๑๗๓, นีติ. ๙๕๗

วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตนายํ

วิธึ นิจฺจญฺจ วาสทฺโท มานนฺเตสุ ตุ กตฺตริ
ทีเปตานิจฺจมญฺญตฺถ ปโรกฺขายมสนฺตกํ.

อปจฺจยปรนยนานิ. โส ปุริโส คามํ คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปฐมปุริสพหุวจนสฺส **เร** วา โหติ.[๑] คจฺฉเร. ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุมฺเห คจฺฉถ, อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉาม.

จฺฉาเทสาภาเว "โลปญฺเจตฺตมกาโร"ติ **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. คเมติ, คเมนฺติ. สรโลโป. คเมสิ, คเมถ, คเมมิ, คเมม.

อตฺตโนปเทปิ โส คามํ คจฺฉเต, คจฺฉนฺเต, คจฺฉเร, คจฺฉเส, คจฺฉวฺเห, คจฺเฉ, คจฺฉามฺเห.

"กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ,[๒] ราชคหโต อาคจฺฉามี"ติอาทีสุ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสมีเป วตฺตมานวจนํ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๔๓. **คมิสฺส ฆมฺมํ.**[๓]

คมฺอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ฆมฺม**าเทโส โหติ วา. ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติ อิจฺจาทิ.

ภาวกมฺเมสุ ปน

๔๔๔. **อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ.**[๔]

ภาเว จ **กมฺมนิ** จ การเก อภิเธยฺเย อตฺตโนปทานิ โหนฺติ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๗๔
๒ สํ.ส. ๑๕/๑๓๐/๑๐๗
๓ กจฺ. ๕๐๑, โมคฺ. ๕/๑๗๖, นีติ. ๑๐๑๓
๔ กจฺ. ๔๕๓, นีติ. ๙๓๔

จสทฺเทน กมฺมกตฺตริปิ. ภวนํ **ภาโว**. โส จ การกนฺตเรน อสํสฏฺโจ เกวโล ภวนลวนาทิโก ธาตฺวตฺโถ. กรียตีติ **กมฺมํ**. อกมฺมกาปิ ธาตโว โสปสคฺคา สกมฺมกาปิ ภวนฺติ. ตสฺมา กมฺมนิ **อนุ**ปุพฺพา **ภู**ธาตุโต วตฺตมานตฺตโนปทปรมปุริเสกวจนํ **เต**.

"ธาตูหิ เณณย" อิจฺจาทิโต "ธาตูหี"ติ วตฺตมาเน

๔๔๕. ภาวกมฺเมสุ โย.[๑]

สพฺพธาตูหิ ปโร ภาวกมฺเมสุ[๒] **ย**ปฺปจฺจโย โหติ. อตฺตโนปท-วิสเยวายมิสฺสเต. "อณฺเณสุ จา"ติ สุตฺเต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **ย**ปฺปจฺจเย วุทฺธิ น ภวติ. อนุภูยเต สุขํ เทวทตฺเตน

อาขฺยาเตน อวุตฺตตฺตา   ตติยา โหติ กตฺตริ
กมฺมสฺสาภิหิตตฺตา น   ทุติยา ปจมาวิธ.

อนุภูยนฺเต สมฺปตฺติโย ตยา, อนุภูยเส ตฺวํ เทวทตฺเตน, อนุภูยวฺเห ตุมฺเห, อหํ อนุภูเย ตยา, มยํ อนุภูยามฺเห.

"กฺวจิ ธาตุ"อิจฺจาทิโต "กฺวจี"ติ วตฺตมาเน

๔๔๖. อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ.[๓]

อตฺตโนปทานิ กฺวจิ ปรสฺสปทตฺตมาปชฺชนฺเต. อกตฺตริเยเวตํ. **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ. อนุภูยฺยติ มยา สุขํ อนุภูยฺยเต วา, อนุภูยฺยนฺติ, อนุภูยฺยสิ, อนุภูยฺยถ, อนุภูยฺยามิ, อนุภูยฺยาม. ทฺวิตฺตาภาเว อนุภูยติ, อนุภูยนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๔๐, โมคฺ. ๕/๑๗, นีติ. ๙๒๐   ๒ สี. ภาวกมฺมวิสเยสุ
๓ กจฺ. ๕๑๘, นีติ. ๑๐๓๑

กฺวจีติ กึ. อนุภูยเต.

ภาเว อทพฺพวุตฺติโน ภาวสฺเสกตฺตา เอกวจนเมว. ตญฺจ ปฐม-ปุริสสฺเสว. ภูยเต เทวทตฺเตน. เทวทตฺเตน สมฺปติ ภวนนฺติ อตฺโถ.

ปจธาตุโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต

วิปริณาเมน "ยสฺสา"ติ วตฺตมาเน

๔๔๗. ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส.[๑]

ตสฺส ภาวกมฺมวิสยสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **จวคฺคย**การ**ว**การตฺตํ โหติ ธาตฺวนฺเตน สห ยถาสมฺภวํ. เอตฺถ จ "อิวณฺณาคโม วา"ติ อิโต สีหคติยา **วา**สทฺโท อนุวตฺเตตพฺโพ. โส จ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน

จวคฺโค จตวคฺคานํ ธาตฺวนฺตานํ ยวตฺตนํ
รวานญฺจ สยปฺปจฺจ ยานํ โหติ ยถากฺกมนฺติ.

ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคาทิตฺตา **จ**กาเร กเต "ปร เทฺวภาโว ฐาเน"ติ **จ**การสฺส ทฺวิตฺตํ. ปจฺจเต โอทโน เทวทตฺเตน. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปฐมปุริสพหุวจนสฺส กฺวจิ **เร** โหติ. ปจฺจเร, ปจฺจนฺเต, ปจฺจเส, ปจฺจวฺเห, ปจฺเจ, ปจฺจามฺเห.

ปรสฺสปทาเทเส ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ, ปจฺจสิ, ปจฺจถ, ปจฺจามิ, ปจฺจาม. ตถา กมฺมกตฺตริ ปจฺจเต โอทโน สยเมว, ปจฺจนฺเต, ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิ.

คมิโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต

"ธาตูหิ, ตสฺมึ, เย"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๔๑, โมคฺ. ๑/๔๙, นีติ. ๙๒๑

๔๔๘. อิวณฺณาคโม วา.[๑]

สพฺเพหิ ธาตูหิ ตสฺมึ ภาวกมฺมวิสเย **ย**ปฺปจฺจเย ปเร อิวณฺณาคโม โหติ วาติ **อี**การาคโม. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **จฺฉ**าเทโส. คจฺฉียเต คาโม เทวทตฺเตน, คจฺฉียนฺเต, คจฺฉียเส, คจฺฉียวฺเห, คจฺฉีเย, คจฺฉียามฺเห.

จฺฉาเทสาภาเว

“ธาตูหิ, โย, วา”ติ จ วตฺตเต.

๔๔๙. ปุพฺพรูปญฺจ.[๒]

เหฏฺฐานุตฺเตหิ ปรสฺเสวทํ. เตน **กฏฺปวคฺคย**การ**ลส**นฺเตเหว ธาตูหิ ปโร **ย**ปฺปจฺจโย ปุพฺพรูปมาปชฺชเต วาติ **ม**การา ปรสฺส **ย**การสฺส **ม**กาโร. คมฺมเต คมียเต, คมฺมนฺเต คมียนฺเต, คมฺมเส คมียเส, คมฺมวฺเห คมียวฺเห, คมฺเม คมีเย, คมฺมามฺเห คมียามฺเห.

ปรสฺสปทตฺเต คจฺฉียฺยติ คจฺฉียฺยนฺติ, คจฺฉียติ คจฺฉียนฺติ วา. คมฺมติ คมฺมนฺติ, คมียติ คมียนฺติ. **อิ**การาคเม คมิยฺยติ คมิยฺยนฺติ. ตถา ฆมฺมียติ ฆมฺมียนฺติ อิจฺจาทิ.

วตฺตมานาวิภตฺติ.

๔๕๐. ปญฺจมี ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตํ อนฺตํ สฺสุ วฺโห เอ อามเส.[๓]

ตฺวาทโย ทฺวาทส **ปญฺจมี**สญฺญา โหนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๔๒, โมคฺ. ๖/๓๗, นีติ. ๙๒๒　　๒ กจฺ. ๔๔๓, โมคฺ. ๑/๔๙, นีติ. ๙๒๓
๓ กจฺ. ๔๒๔, โมคฺ. ๖/๑๐, นีติ. ๘๙๗

๔๕๑. อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี.[๑]

อาณตฺยตฺเถ จ อาสีสตฺเถ จ อนุตฺตกาเล **ปญฺจมี**วิภตฺติ โหติ.

สติปิ กาลาธิกาเร ปุน **กาล**คฺคหเณน วิธินิมนฺตนาชฺเฌสนา-นุมติปตฺถนาปตฺตกาลาทีสุ จ **ปญฺจมี**. อาณาปน**มาณตฺติ**, อาสีสน**มาสิฏฺโฐ**. โส จ อิฏฺฐสฺส อสมฺปตฺตสฺส อตฺถสฺส ปตฺถนํ. ตสฺมึ อาณตฺยาสิฏฺเฐ. อนุ สมีเป อุตฺตกาโล **อนุตฺตกาโล**, ปจฺจุปฺปนฺนกาโลติ อตฺโถ. น อุตฺตกาโลติ วา **อนุตฺตกาโล**, ตสฺมึ อนุตฺตกาเล. กาลมนามสิตฺวา โหตีติ อตฺโถ.

ตตฺถ **อาสีสนตฺเถ** ภูธาตุโต ปญฺจมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **ตุ**. **อ**ปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสา. โส สุขี ภวตุ, เต สุขิตา ภวนฺตุ.

วิปริณาเมน “อการโต”ติ วตฺตเต.

๔๕๒. หิ โลปํ วา.[๒]

อการโต ปรา **หิ**วิภตฺติ **โลป**มาปชฺชเต วา. ตฺวํ สุขี ภว ภวาหิ วา, หิมฺหิ ทีโฆ. ตุมฺเห สุขิตา ภวถ, อหํ สุขี ภวามิ, มยํ สุขิโน ภวาม.

อตฺตโนปเท โส สุขี ภวตํ, เต สุขิตา ภวนฺตํ, ตฺวํ สุขี ภวสฺสุ, ตุมฺเห สุขิตา ภววฺโห, อหํ สุขี ภเว, มยํ สุขิตา ภวามเส.

กมฺมนิ อนุภูยตํ ตยา, อนุภูยนฺตํ, อนุภูยสฺสุ, อนุภูยวฺโห, อนุภูเย, อนุภูยามเส. ปรสฺสปทตฺเต อนุภูยฺยตุ, อนุภูยฺยนฺตุ. อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ วา, อนุภูยฺยาหิ อิจฺจาทิ.

ภาเว ภูยตํ.

---

๑ กจฺ. ๔๑๕, โมคฺ. ๖/๑๐, นีติ. ๘๘๐ ๒ กจฺ. ๔๗๙, โมคฺ. ๖/๔๘, นีติ. ๙๖๐

อาณตฺติยํ กตฺตริ เทวทตฺโตทานิ โอทนํ ปจตุ, ปจนฺตุ, ปจ ปจาหิ, ปจถ, ปจามิ, ปจาม. ปจตํ, ปจนฺตํ, ปจสฺสุ, ปจวฺโห, ปเจ, ปจามเส.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจย**จ**วคฺคาทิ. ปจฺจตํ โอทโน เทวทตฺเตน, ปจฺจนฺตํ, ปจฺจสฺสุ, ปจฺจวฺโห, ปจฺเจ, ปจฺจามเส. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺจตุ, ปจฺจนฺตุ, ปจฺจ ปจฺจาหิ, ปจฺจถ, ปจฺจามิ, ปจฺจาม.

ตถา โส คามํ คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุ, คจฺฉ คจฺฉาหิ, คจฺฉถ, คจฺฉามิ, คจฺฉาม. คเมตุ, คเมนฺตุ, คม คมาหิ, คเมถ, คเมมิ, คเมม. คจฺฉตํ, คจฺฉนฺตํ, คจฺฉสฺสุ, คจฺฉวฺโห, คจฺเฉ, คจฺฉามเส. **ฆมฺมา**เทเส ฆมฺมตุ, ฆมฺมนฺตุ อิจฺจาทิ. **กมฺมนิ** คจฺฉิยตํ คจฺฉิยตุ, คมียตํ คมียตุ, คมฺมตํ คมฺมตุ อิจฺจาทิ.

วิธิมฺหิ อิธ ปพฺพโต โหตุ, อยํ ปาสาโท สุวณฺณมโย โหตูติ อาทิ.

นิมนฺตเน อธิวาเสตุ[๑] เม ภนฺเต ภควา โภชนํ, อิธ นิสีทตุ[๒] ภวํ.

อชฺเฌสเน เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ.[๓]

อนุมติยํ ปุจฺฉตุ ภวํ ปญฺหํ,[๔] ปวิสตุ ภวํ, เอตฺถ นิสีทตุ.

ปตฺถนา ยาจนา. ททาหิ เม คามวรานิ ปญฺจ,[๕] เอกํ เม นยนํ เทหิ.[๖]

ปตฺตกาเล สมฺปตฺโต เต กาโล กฏกรเณ. กฏํ กโรตุ ภวํ อิจฺจาทิ.

ปญฺจมีวิภตฺติ.

---

๑ ม.ม. ๑๓/๓๙๖/๓๘๑　　๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒/๒　　๓ วิ.มหา. ๔/๘/๘
๔ สี. ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ.　　๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๕/๒๓๙　　๖ ขุ.จริยา. ๓๓/๕๙/๕๘๙

๔๕๓. **สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรํ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยํ เอยฺยามฺเห.**[๑]

เอยฺยาทโย ทฺวาทส **สตฺตมี**สญฺญา โหนฺติ.

“อนุตฺตกาเล”ติ วตฺตเต.

๔๕๔. **อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี.**[๒]

อนุมตฺยตฺเถ จ ปริกปฺปตฺเถ จ อนุตฺตกาเล **สตฺตมี**วิภตฺติ โหติ.

อตฺถคฺคหเณน วิธินิมนฺตนาทีสุ จ สตฺตมี.[๓] กตฺตุมิจฺฉโต ปรสฺส อนุชานนํ **อนุมติ**, ปริกปฺปนํ **ปริกปฺโป**. “ยทิ นาม ภเวยฺยา”ติ สลฺลกฺขณํ นิรูปนํ. เหตุกฺริยาย สมฺภเว ผลกฺริยาย สมฺภวปริกปฺโป จ.

ตตฺถ **ปริกปฺเป** สตฺตมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **เอยฺย**. **อ**ปจฺจยวุทฺธาทิ ปุริมสมํ. “กฺวจิ ธาตุวิภตฺตี”ติอาทินา **เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอยฺยํ**อิจฺเจเตสํ วิกปฺเปน **เอ**การาเทโส.[๔] โสทานิ กึ นุ โข ภเว, ยทิ โส ปฐมวเย ปพฺพเชยฺย, อรหา ภเวยฺย. สเจ สงฺขารา นิจฺจา ภเวยฺยุํ, น นิรุชฺเฌยฺยุํ. ยทิ ตฺวํ ภเวยฺยาสิ, ตุมฺเห ภเวยฺยาถ, กถมหํ เทโว ภเวยฺยามิ, กึ นุ โข มยํ ภเวยฺยาม. ตถา ภเวถ, ภเวรํ, ภเวโถ, ภเวยฺยาวฺโห.

ปตฺถเน ตุ อหํ สุขี ภเว, พุทฺโธ ภเวยฺยํ, ภเวยฺยามฺเห.

กมฺมนิ สุขํ ตยา อนุภูเยถ, อนุภูเยรํ, อนุภูเยโถ,

---

๑ กจฺ. ๔๒๕, โมคฺ. ๖/๘, นีติ. ๘๙๘
๒ กจฺ. ๔๑๖, โมคฺ. ๖/๘, นีติ. ๘๘๑,๘๘๓-๔
๓ โมคฺ. ๖/๙
๔ โมคฺ. ๖/๗๕, นีติ. ๑๐๘๘

อนุภูเยยฺยาวฺโห, อนุภูเย อนุภูเยยฺยํ, อนุภูเยยฺยามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภูเยยฺย, อนุภูเยยฺยุํ, อนุภูเยยฺยาสิ อิจฺจาทิ.

ภาเว ภูเยถ.

วิธิมฺหิ โส โอทนํ ปเจ ปเจยฺย, ปเจยฺยุํ, ตฺวํ ปเจ ปเจยฺยาสิ, ตุมฺเห ปเจยฺยาถ, อหํ ปเจ ปเจยฺยามิ, มยํ ปเจยฺยาม. ปเจถ, ปเจรํ, ปเจโถ, ปเจยฺยาวฺโห, ปเจ ปเจยฺยํ, ปเจยฺยามฺเห.

กมฺมนิ ปจฺเจถ, ปจฺเจรํ, ปจฺเจโถ, ปจฺเจยฺยาวฺโห, ปจฺเจ ปจฺเจยฺยํ, ปจฺเจยฺยามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺเจ ปจฺเจยฺย, ปจฺเจยฺยุํ, ปจฺเจยฺยาสิ อิจฺจาทิ.

อนุมติยํ โส คามํ คจฺเฉ คจฺเฉยฺย. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **เอยฺยุ**สฺส **อุํ** วา.[๑] คจฺฉุํ คจฺเฉยฺยุํ, ตฺวํ คจฺเฉ คจฺเฉยฺยาสิ, คจฺเฉยฺยาถ, คจฺเฉ คจฺเฉยฺยามิ, คจฺเฉยฺยาม. คเม คเมยฺย, คมุํ คเมยฺยุํ, คเม คเมยฺยาสิ, คเมยฺยาถ, คเม คเมยฺยามิ, คเมยฺยาม. คจฺเฉถ, คจฺเฉรํ, คจฺเฉโถ, คจฺเฉยฺยาวฺโห, คจฺเฉ คจฺเฉยฺยํ, คจฺเฉยฺยามฺเห. คเมถ, คเมรํ อิจฺจาทิ.

กมฺมนิ คจฺฉีเยถ คมีเยถ, คจฺฉีเยรํ คมีเยรํ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** คจฺฉีเยยฺย คมีเยยฺย คมฺเมยฺย, คมฺเมยฺยุํ อิจฺจาทิ. ตถา ฆมฺเม ฆมฺเมยฺย, ฆมฺเมยฺยุํ อิจฺจาทิ.

สตฺตมีวิภตฺติ.

ปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลิกวิภตฺตินโย.

---

๑ โมคฺ. ๖/๔๗, นีติ. ๑๐๘๓

๔๕๕. หิยฺยตฺตนี อา อู โอ ตฺถ อํ มฺหา,[๑] ตฺถ ตฺถุํ เส วฺหํ อึ มฺหเส.[๒]

อาอาทโย ทฺวาทส **หิยฺยตฺตนี**สญฺญา โหนฺติ.

"อปจฺจกฺเข, อตีเต"ติ จ วตฺตเต.

๔๕๖. หิยฺโยปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี.[๓]

หิยฺโยปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจกฺเข วา อปจฺจกฺเข วา **หิยฺยตฺตนี**วิภตฺติ โหตีติ หิยฺยตฺตนีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อา**.

"กฺวจิ ธาตุ"อิจฺจาทิโต "กฺวจิ, ธาตูนนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๔๕๗. อการาคโม หิยฺยตฺตนีอชฺชตนีกาลาติปตฺตีสุ.[๔]

กฺวจิ ธาตูนมาทิมฺหิ **อ**การาคโม โหติ **หิยฺยตฺตนีอชฺชตนี-กาลาติปตฺติ**อิจฺเจตาสุ ตีสุ วิภตฺตีสุ. กถมยมการาคโม ธาตฺวาทิมฺหีติ เจ.

สติสฺสเรปิ ธาตฺวนฺเต ปุนาการาคมสฺสิธ
นิรตฺถตฺตา ปโยคานุ โรธา ธาตฺวาทิโต อยํ.

อปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสสรโลปาทิ วุตฺตนยเมว.

อภวา, อภวู, อภโว. "กวจิ ธาตู"ติอาทินา **โอ**การสฺส **อ**อาเทโส วา. อภว, อภวตฺถ, อภวํ,[๕] อภวมฺหา. อภวตฺถ, อภวตฺถุํ,

---

๑ สี. อ มหา

๒ กจฺ. ๔๒๗

๓ กจฺ. ๔๑๘, โมคฺ. ๖/๕, นีติ. ๘๘๖

๔ กจฺ. ๕๑๙, โมคฺ. ๖/๑๕, นีติ. ๑๐๓๒

๕ สี. อภโว, อวตฺถ. กฺวจิ ธาตูติอาทินา อการสฺส อมาเทโส วา, อภวํ อภว.

อภวเส, อภววฺหํ, อภวึ, อภวมฺหเส.

กมฺมนิ **ย**ปฺปจฺจโย. ตยา สุขมนฺวภูยตฺถ. **อ**การาคมาภาเว อนุภูยตฺถ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ตฺถ**สฺส **ถ**าเทโส. อนฺวภูยถ อนุภูยถ, อนฺวภูยตฺถุํ อนุภูยตฺถุํ, อนฺวภูยเส อนุภูยเส, อนฺวภูยวฺหํ อนุภูยวฺหํ, อนฺวภูยึ อนุภูยึ, อนฺวภูยมฺหเส อนุภูยมฺหเส. **ปรสฺส-ปทตฺเต** อนฺวภูยา อนุภูยา อิจฺจาทิ.

ภาเว อนุภูยตฺถ.

ตถา โส โอทนํ อปจา ปจา, อปจู ปจู, อปโจ ปโจ, อปจตฺถ ปจตฺถ, อปจํ ปจํ, อปจมฺหา ปจมฺหา. อปจตฺถ ปจตฺถ, อปจตฺถุํ ปจตฺถุํ, อปจเส ปจเส, อปจวฺหํ ปจวฺหํ, อปจึ ปจึ, อปจมฺหเส ปจมฺหเส.

กมฺมนิ อปจฺจถ อปจฺจตฺถ อปจฺจตฺถุํ, อปจฺจเส, อปจฺจวฺหํ, อปจฺจึ, อปจฺจมฺหเส. อปจฺจา, อปจฺจู อิจฺจาทิ.

ตถา อคจฺฉา, อคจฺฉู, อคจฺโฉ อคจฺฉ, อคจฺฉตฺถ, อคจฺฉํ, อคจฺฉมฺหา, อคจฺฉตฺถ, อคจฺฉตฺถุํ, อคจฺฉเส, อคจฺฉวฺหํ, อคจฺฉึ, อคจฺฉมฺหเส. อคมา,[1] อคมู, อคโม อคม, อคมตฺถ, อคมํ, อคมมฺหา. อคมตฺถ, อคมตฺถุํ, อคมเส, อคมวฺหํ, อคมึ อคมมฺหเส.

กมฺมนิ อคจฺฉียตฺถ คจฺฉียตฺถ, อคมียตฺถ คมียตฺถ, อคจฺฉียตฺถุํ คจฺฉียตฺถุํ, อคมียตฺถุํ คมียตฺถุํ อิจฺจาทิ. ตถา อฆมฺมา, อฆมฺมู อิจฺจาทิ.

หิยฺยตฺตนีวิภตฺติ.

---

[1] โมคฺ. ๖/๒๘

๔๕๘. หิยฺยตฺตนีสตฺตมีปญฺจมีวตฺตมานา สพฺพธาตุกํ.[๑]

หิยฺยตฺตนาทโย จตสฺโส วิภตฺติโย **สพฺพธาตุก**สญฺญา โหนฺตีติ หิยฺยตฺตนาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญตฺตา "อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหี"ติ วุตฺโต **อิ**การาคโม น ภวติ.

สพฺพธาตุกํ.

๔๕๙. ปโรกฺขา อ อุ เอ ตฺถ อํ[๒] **มฺห ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห อึ**[๓] **มฺเห.**[๔]

ออาทโย ทฺวาทส **ปโรกฺขา**สญฺญา โหนฺติ. อกฺขานํ อินฺทฺริยานํ ปรํ **ปโรกฺขา**. ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **ปโรกฺขา**ติ วุจฺจติ.

๔๖๐. อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต.[๕]

อปจฺจกฺเข วตฺตุโน อินฺทฺริยาวิสยภูเต อตีเต กาเล **ปโรกฺขา**-วิภตฺติ โหติ. อติกฺกมฺม อิโตติ **อตีโต**. หุตฺวา อติกฺกนฺโตติ อตฺโถ.

เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปโรกฺขาปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อ**.

"ภู อ" อิตีธ

วิปริณาเมน "ธาตูนนฺ"ติ วตฺตเต.

๔๖๑. กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว.[๖]

ธาตูนมาทิภูตานํ วณฺณานเมกสฺสรานํ กฺวจิ เทฺวภาโว โหติ.

---

๑ กจฺ. ๔๓๑, นีติ. ๙๐๔ ๒ สี. อ ๓ สี. อิ ๔ กจฺ. ๔๒๖
๕ กจฺ. ๔๑๗, โมคฺ. ๖/๖, นีติ. ๘๘๕ ๖ กจฺ. ๔๕๘, โมคฺ. ๕/๖๙-๗๐, นีติ. ๙๓๙

ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **กฺวจิ**สทฺโท. เตน

ขณเสสุ ปโรกฺขายํ   เทฺวภาโว สพฺพธาตุนํ
อปจฺจเย ชุโหตฺยาทิสุ   สปิ กิจฺจาทิเก กฺวจิ.

“ภู ภู อ” อิตีธ

๔๖๒. ปุพฺโพพฺภาโส.[๑]

เทฺวภูตสฺส ธาตุสฺส โย ปุพฺโพ อวยโว, โส **อพฺภาส**สญฺโญ โหตีติ อพฺภาสสญฺญา.

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต.

๔๖๓. อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา.[๒]

อพฺภาสสฺส อนฺตสฺส **อิ**วณฺโณ โหติ วา, **อ**กาโร จ. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน

ขณเสสุ อวณฺณสฺส   อิกาโร สคฺปุสฺส อี
วาสฺส[๓] ภูสฺส ปโรกฺขายํ   อกาโร นาปรสฺสิเมติ.

อูการสฺส **อ**กาโร.[๔]

๔๖๔. ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา.[๕]

อพฺภาสคตานํ ทุติยจตุตฺถานํ วคฺคพฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ ปฐมตติยา โหนฺตีติ **ภ**การสฺส **พ**กาโร.

---

๑ กจฺ. ๔๕๙, นีติ. ๙๔๐   ๒ กจฺ. ๔๖๕, โมคฺ. ๕/๗๖-๗, นีติ. ๙๔๖
๓ ก. ตสฺส   ๔ โมคฺ. ๕/๑๘   ๕ กจฺ. ๔๖๑, โมคฺ. ๕/๗๘, นีติ. ๙๔๒

๔๖๕. **พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํ.**[๑]

พฺรูภูอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **อาหภูว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ปโรกฺขาวิภตฺติยนฺติ **ภู**สทฺทสฺส **ภูว**อาเทโส. “สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหี”ติอาทินา สรโลปาทิ. โส กิร ราชา พภูว, เต กิร พภูวุ, ตฺวํ กิร พภูเว.

“ธาตูหี”ติ วตฺตเต, สีหคติยา **กฺวจิ**คฺคหณญฺจ.

๔๖๖. **อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ.**[๒]

สพฺพสฺมึ อสพฺพธาตุกมฺหิ ปเร กฺวจิ ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติ.

อสพฺพธาตุเก พฺยญฺช นาทิมฺเหวายมาคโม
กฺวจาธิการโต พฺยญฺช นาโทปิ กฺวจิ โน สิยา.

เอตฺถ จ “น สพฺพธาตุกํ อสพฺพธาตุก”มิติ กตฺวา “หิยฺยตฺตนีสตฺตมีปญฺจมีวตฺตมานา สพฺพธาตุกนฺ”ติ หิยฺยตฺตนีอาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญาย วุตฺตตฺตา ตทญฺญา จตสฺโส วิภตฺติโย อสพฺพธาตุกนฺติ วุจฺจนฺติ.

ตุมฺเห กิร พภูวิตฺถ, อหํ กิร พภูวํ, มยํ กิร พภูวิมฺห. **อตฺตโนปเท** โส พภูวิตฺถ, พภูวิเร, พภูวิตฺโถ, พภูวิวฺโห, พภูวึ, พภูวิมฺเห.

กมฺมนิ อตฺตโนปเท **อี**การาคม**ย**ปฺปจฺจ**ยิ**การาคมา. อนุพภูวียิตฺถ.

---

๑ กจฺ. ๔๗๕, โมคฺ. ๕/๑๖-๗, นีติ. ๙๕๖ ๒ กจฺ. ๕๑๖, โมคฺ. ๕/๓๕, นีติ. ๑๐๓๐

ยปฺปจฺจยสฺส อสพฺพธาตุกมฺหิ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา โลเป กเต อิวณฺณาคโม น ภวติ. ตยา กิร อนุพภูวิตฺถ, อนุพภูวิเร อิจฺจาทิ.

ภาเว พภูวียิตฺถ พภูวิตฺถ วา.

ตถา ปปจ, ปปจุ, ปปเจ, ปปจิตฺถ, ปปจํ, ปปจิมฺห. ปปจิตฺถ, ปปจิเร, ปปจิตฺโถ, ปปจิวฺโห, ปปจึ, ปปจิมฺเห.

กมฺมนิ ปปจฺจิตฺถ, ปปจฺจิเร อิจฺจาทิ. ตถา ปปจฺจ, ปปจฺจุ อิจฺจาทิ.

คมิมฺหิ “กฺวจาทิวณฺณานนฺ”ติอาทินา เทฺวภาโว. “ปุพฺโพพฺภาโส”ติ อพฺภาสสญฺญา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๔๖๗. กวคฺคสฺส จวคฺโค.[๑]

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **ก**วคฺคสฺส **จ**วคฺโค โหตีติ **ค**การสฺส **ช**กาโร. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อนพฺภาสสฺส ปฐมปุริเสกวจนมฺหิ ทีโฆ. โส คามํ ชคาม กิร, ชคม วา, ชคมุ, ชคเม, ชคมิตฺถ, ชคมํ, ชคมิมฺห. ชคมิตฺถ, ชคมิเร, ชคมิตฺโถ, ชคมิวฺโห, ชคมึ, ชคมิมฺเห.

กมฺมนิ ชคมียิตฺถ ชคมิตฺถ วา อิจฺจาทิ.

ปโรกฺขาวิภตฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๖๒, โมคฺ. ๕/๗๙, นีติ. ๙๔๓

๔๖๘. **อชฺชตนี อี อุํ โอ ตฺถ อึ มฺหา อา อู เส วฺหํ อํ มฺเห.**[๑]

อีอาทโย ทฺวาทส **อชฺชตนี**สญฺญา โหนฺติ. อชฺช ภโว **อชฺชตโน**. ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **อชฺชตนี**ติ วุจฺจติ.

"อปจฺจกฺเข, อตีเต, ปจฺจกฺเข"ติ จ วตฺตเต.

๔๖๙. **สมีเปชฺชตนี.**[๒]

สมีเป สมีปโต ปฏฺฐาย อชฺชปฺปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจกฺเข จ อปจฺจกฺเข จ **อชฺชตนี**วิภตฺติ โหตีติ อชฺชตนีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อี**.

ปุเร วิย อการาคโม วุทฺธาทิ จ. "กฺวจิ ธาตุวิภตฺตี"ติอาทินา **อี-มฺหา**ทิวภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ,[๓] **โอ-อา-อํ**วจนานํ **อิ-ตฺถ-อ**อาเทสา จ.[๔] สรโลปาทิ. โส อภวิ อภวี วา, อการาคมาภาเว ภวิ.

มณฺฑูกคติยา "วา"ติ วตฺตเต.

๔๗๐. **สพฺพโต อุํ อึสุ.**[๕]

สพฺเพหิ ธาตูหิ **อุํ**วิภตฺติสฺส **อึสฺวา**เทโส โหติ วา.

เต อภวึสุ ภวึสุ วา, อภวุํ ภวุํ วา, ตฺวํ อภวิ ภวิ วา, อภโว ภโว วา, ตุมฺเห อภวิตฺถ ภวิตฺถ วา. **อิ**การาคโม. อหํ อภวึ ภวึ วา,

---

๑ กจฺ. ๔๒๘, โมคฺ. ๖/๔, นีติ. ๙๐๑
๒ กจฺ. ๔๑๙, โมคฺ. ๕/๔, นีติ. ๘๘๗
๓ โมคฺ. ๖/๓๓, นีติ. ๑๐๔๑
๔ โมคฺ. ๖/๓๘,๔๒
๕ กจฺ. ๕๐๔, โมคฺ. ๖/๓๙, นีติ. ๑๐๑๖

มยํ อภวิมฺห ภวิมฺห วา, อภวิมฺหา ภวิมฺหา วา. โส อภวิตฺถ ภวิตฺถ วา, อภวา ภวา วา, อภวู ภวู วา, อภวิเส ภวิเส วา, อภวิวฺหํ ภวิวฺหํ วา, อภวํ ภวํ วา, อภว ภว วา, อภวิมฺเห ภวิมฺเห วา.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจยโลเป วุทฺธิอวาเทสาทิ. สุขํ ตยา อนุภวิตฺถ อนฺวภูยิตฺถ อนุภูยิตฺถ วา อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** ตยา อนฺวภูยิ อนุภูยิ อนฺวภูยี อนุภูยี วา, อนฺวภูยึสุ อนุภูยึสุ อนฺวภูยุํ อนุภูยุํ, ตฺวํ อนฺวภูยิ อนุภูยิ, ตุมฺเห อนฺวภูยิตฺถ อนุภูยิตฺถ, อหํ อนฺวภูยึ อนุภูยึ, มยํ อนฺวภูยิมฺห อนุภูยิมฺห อนฺวภูยิมฺหา อนุภูยิมฺหา วา. **ภาเว** อภวิตฺถ อภูยิตฺถ ตยา.

โส อปจิ ปจิ อปจี ปจี วา, เต อปจึสุ ปจึสุ อปจุํ ปจุํ, ตฺวํ อปจิ ปจิ อปโจ ปโจ วา, ตุมฺเห อปจิตฺถ ปจิตฺถ, อหํ อปจึ ปจึ, มยํ อปจิมฺห ปจิมฺห อปจิมฺหา ปจิมฺหา วา. โส อปจิตฺถ ปจิตฺถ อปจา ปจา วา, อปจู ปจู, อปจิเส ปจิเส, อปจิวฺหํ ปจิวฺหํ, อปจํ ปจํ อปจ ปจ วา, อปจิมฺเห ปจิมฺเห.

กมฺมนิ อปจฺจิตฺถ ปจฺจิตฺถ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อปจฺจิ ปจฺจิ อปจฺจี ปจฺจี วา, อปจฺจึสุ ปจฺจึสุ อปจฺจุํ ปจฺจุํ, อปจฺจิ ปจฺจิ อปจฺโจ ปจฺโจ วา, อปจฺจิตฺถ ปจฺจิตฺถ, อปจฺจึ ปจฺจึ, อปจฺจิมฺห ปจฺจิมฺห อปจฺจิมฺหา ปจฺจิมฺหา วา.

โส คามํ อคจฺฉี คจฺฉี อคจฺฉิ คจฺฉิ วา, เต อคจฺฉึสุ คจฺฉึสุ อคจฺฉุํ คจฺฉุํ, ตฺวํ อคจฺฉิ คจฺฉิ อคจฺโฉ คจฺโฉ วา, ตุมฺเห อคจฺฉิตฺถ คจฺฉิตฺถ, อหํ อคจฺฉึ คจฺฉึ, มยํ อคจฺฉิมฺห คจฺฉิมฺห อคจฺฉิมฺหา คจฺฉิมฺหา วา.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ คมิสฺส **จฺฉ**สฺส กฺวจิ

ญฺฉาเทโส.[๑] อคญฺฉิ คญฺฉิ อคญฺฉี คญฺฉี วา, เต อคญฺฉึสุ คญฺฉึสุ อคญฺฉุํ คญฺฉุํ, ตฺวํ อคญฺฉิ คญฺฉิ อคญฺโฉ คญฺโฉ วา, ตุมฺเห อคญฺฉิตฺถ คญฺฉิตฺถ, อหํ อคญฺฉึ คญฺฉึ, มยํ อคญฺฉิมฺห คญฺฉิมฺห อคญฺฉิมฺหา คญฺฉิมฺหา วา.

จฺฉาเทสาภาเว โส อคมิ คมิ อคมี คมี วา. "กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ เอตฺถ ภาวนิทฺเทเสน "สตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ โยควิภาเคน วา **ส**าคเม[๒] "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา พฺยญฺชนโต **อา**การาคโม.[๓] อคมาสิ. **อุํ**วจนสฺส กฺวจิ **อํสุ**วาเทโส,[๔] **อุ** จาคโม **ตฺถมฺเห**สุ กฺวจิ.[๕] อคมึสุ คมึสุ อคมํสุ คมํสุ อคมุํ คมุํ, ตฺวํ อคมิ คมิ อคโม คโม วา, อคมิตฺถ คมิตฺถ อคมุตฺถ คมุตฺถ.[๖] อหํ อคมึ คมึ, อคมิมฺห คมิมฺห อคมุมฺห คมุมฺห อคมิมฺหา วา.

"กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา คมิสฺส อชฺชตนิมฺหิ **คา**เทโส จ.[๗] โส อชฺฌคา. ปรโลโป. เต อชฺฌคุํ, ตฺวํ อชฺฌโค, ตุมฺเห อชฺฌคุตฺถ, อหํ อชฺฌคึ, มยํ อชฺฌคุมฺห.

อตฺตโนปเท โส อคจฺฉิตฺถ คจฺฉิตฺถ อคญฺฉิตฺถ คญฺฉิตฺถ อิจฺจาทิ. จฺฉาเทสาภาเว โส อคมิตฺถ คมิตฺถ อคมา คมา, เต อคมู คมู อชฺฌคู อคู, ตฺวํ อคมิเส คมิเส, อคมิวฺหํ คมิวฺหํ, อหํ อคมํ คมํ อคม คม อชฺฌคํ วา, อคมิมฺเห คมิมฺเห.

กมฺเม คาโม อคจฺฉียิตฺถ เตน คจฺฉียิตฺถ อคญฺฉียิตฺถ คญฺฉียิตฺถ อคมียิตฺถ คมียิตฺถ อคมิตฺถ คมิตฺถ อิจฺจาทิ. ปรสฺสปทตฺเต อคจฺฉียิ

---

๑ โมคฺ. ๖/๓๐, นีติ. ๑๐๑๖ ๒ นีติ. ๑๐๙๒ ๓ โมคฺ. ๖/๒๙
๔ นีติ. ๑๐๙๓ ๕ นีติ. ๑๐๙๔ ๖ โมคฺ. ๖/๔๕
๗ นีติ. ๑๐๙๕

คจฺฉิยิ วา, อคมียิ คมียิ วา, อคจฺฉิยุํ อคมียุํ วา. ตถา อฌมฺมียิ, อฌมฺมียึสุ อิจฺจาทิ.

“หิยฺยตฺตนี, อชฺชตนี”ติ จ วตฺตเต.

๔๗๑. มาโยเค สพฺพกาเล จ.[๑]

ยทา **มา**โยโค, ตทา **หิยฺยตฺตนชฺชตนี**วิภตฺติโย สพฺพกาเลปิ โหนฺติ. **จ**สทฺเทน ปญฺจมี จ.[๒] มา ภวติ, มา ภวา มา ภวิสฺสตีติ วา[๓] อตฺเถ หิยฺยตฺตนชฺชตนีปญฺจมีวิภตฺติโย. เสสํ เนยฺยํ. โส มา ภวา, มา ภวี, มา เต ภวนฺตฺวนฺตรายา.[๔] มา ปจา, มา ปจี, มา ปจตุ. มา คจฺฉา, มา คจฺฉี, มา คจฺฉตุ. มา กญฺจิ ปาปมาคมา,[๕] มา อคมิ, มา คมา, มา คมี, มา คเมตุ, ตฺวํ มา คจฺโฉ, มา คจฺฉิ, มา คจฺฉาหิ อิจฺจาทิ.

อตีตกาลิกวิภตฺติ.

๔๗๒. ภวิสฺสนฺตี สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ สฺสามฺเห.[๖]

สฺสตฺยาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ วจนานํ **ภวิสฺสนฺตี**สญฺญา โหติ. ภวิสฺสตีติ **ภวิสฺสนฺโต**. ตํกาลทีปกตฺตา[๗] อยํ วิภตฺติ **ภวิสฺสนฺตี**ติ วุจฺจติ.

---

๑ กจฺ. ๔๒๐, โมคฺ. ๖/๑๓, นีติ. ๘๘๘
๒ นีติ. ๘๘๙
๓ ก. มา ภวิสฺสติ มา ภวิสฺสาติ วา.
๔ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๗๙/๔๖๕
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๕/๕๖
๖ กจฺ. ๔๒๙, โมคฺ. ๖/๒, นีติ. ๙๐๒
๗ สี. ภวิสฺสติกาลทีปกตฺตา

๔๗๓. **อนาคเต ภวิสฺสนฺตี.**[๑]

อนาคเต กาเล **ภวิสฺสนฺตี**วิภตฺติ โหติ.

อตีเตปิ ภวิสฺสนฺตี ตํกาลวจนิจฺฉยา[๒]
"อเนกชาติสํสารํ สนฺธาวิสฺสนฺ"ติ[๓]อาทิสุ.

น อาคโต **อนาคโต**. ปจฺจยสามคฺคิยํ สติ อายตึ อุปฺปชฺชนารโหติ อตฺโถ. **อิ**การาคโม วุทฺธิอวาเทสา สรโลปาทิ จ.

ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ, ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถ, ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสาม. ภวิสฺสเต, ภวิสฺสนฺเต, ภวิสฺสเส, ภวิสฺสวฺเห ภวิสฺสํ, ภวิสฺสามฺเห.

กมฺเม ยปฺปจฺจยโลโป. สุขํ ตยา อนุภวิสฺสเต, อนุภวิสฺสนฺเต, อนุภวิสฺสเส, อนุภวิสฺสวฺเห, อนุภวิสฺสํ, อนุภวิสฺสามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภวิสฺสติ เทวทตฺเตน, อนุภวิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภวิสฺสเต เตน. ยปฺปจฺจยโลปาภาเว อนุภูยิสฺสเต, อนุภูยิสฺสนฺเต อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภูยิสฺสเต.

ตถา ปจิสฺสติ, ปจิสฺสนฺติ, ปจิสฺสสิ, ปจิสฺสถ, ปจิสฺสามิ, ปจิสฺสาม. ปจิสฺสเต, ปจิสฺสนฺเต, ปจิสฺสเส, ปจิสฺสวฺเห, ปจิสฺสํ, ปจิสฺสามฺเห.

กมฺเม ปจฺจิสฺสเต โอทโน เทวทตฺเตน, ปจฺจิสฺสนฺเต อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺจิสฺสติ, ปจฺจิสฺสนฺติ, ปจฺจิสฺสสิ, ปจฺจิสฺสถ, ปจฺจิสฺสามิ, ปจฺจิสฺสาม.

คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉิสฺสนฺติ, คจฺฉิสฺสสิ, คจฺฉิสฺสถ, คจฺฉิสฺสามิ, คจฺฉิสฺสาม. คจฺฉิสฺสเต, คจฺฉิสฺสนฺเต, คจฺฉิสฺสเส, คจฺฉิสฺสวฺเห, คจฺฉิสฺสํ,

---

๑ กจฺ. ๔๒๑, โมคฺ. ๖/๒, นีติ. ๘๙๒ ๒ นีติ. ๘๙๓-๔
๓ ขุ.เถร. ๒๖/๗๘/๒๗๗

คจฺฉิสฺสามฺเห. โส สคฺคํ คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสสิ, คมิสฺสถ, คมิสฺสามิ, คมิสฺสาม อิจฺจาทิ.

กมฺเม คจฺฉียิสฺสเต คจฺฉียิสฺสนฺเต, คจฺฉียิสฺสติ คจฺฉียิสฺสนฺติ วา, คมียิสฺสเต คมียิสฺสนฺเต คมียิสฺสติ, คมียิสฺสนฺติ วา อิจฺจาทิ. ยปฺปจฺจยโลเป คมิสฺสเต, คมิสฺสนฺเต. คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ วา. ตถา ฆมฺมิสฺสติ, ฆมฺมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ.

๔๗๔. กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิสุ[๑] สฺสเส สฺสวฺเห สฺสึ[๒] สฺสามฺหเส.[๓]

สฺสาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ **กาลาติปตฺติ**สญฺญา โหติ. กาลสฺส อติปตนํ **กาลาติปตฺติ**. สา ปน วิรุทฺธปจฺจยูปนิปาตโต การณ-เวกลฺลโต วา กฺริยาย อนภินิพฺพตฺติ. ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **กาลาติปตฺตี**ติ วุจฺจติ.

๔๗๕. กฺริยาติปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติ.[๔]

กฺริยาติปนฺนมตฺเต อตีเต กาเล **กาลาติปตฺติ**วิภตฺติ โหติ. กฺริยาย อติปตนํ **กฺริยาติปนฺนํ**. ตํ ปน สาธกสตฺติวิรเหน กฺริยาย อจฺจนฺตานุปฺปตฺติ. เอตฺถ จ กิญฺจาปิ น กฺริยา **อตีต**สทฺเทน โวหริตพฺพา, ตถาปิ ตกฺกิริยุปฺปตฺติปฺปฏิพนฺธกรกฺริยาย กาลเภเทน อตีตโวหาโร ลพฺภเตวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

---

๑ สี. สฺสึสุ
๒ สี. สฺสํ
๓ กจฺ. ๔๓๐, โมคฺ. ๖/๗, นีติ. ๙๐๓
๔ กจฺ. ๔๒๒, โมคฺ. ๖/๗, นีติ. ๘๙๕

กาลาติปตฺติปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **สฺสา**. **อ**การิการาคมา วุทฺธิอวาเทสา จ,[๑] “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **สฺสาสฺสามฺหา**วิภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ, **สฺเส**วจนสฺส จ **อ**ตฺตํ.[๒]

โส เจ ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺส, อรหา อภวิสฺส ภวิสฺส อภวิสฺสา ภวิสฺสา วา. เต เจ ตํ อลภิสฺสํสุ, อรหนฺโต อภวิสฺสํสุ ภวิสฺสํสุ. เอวํ ตฺวํ อภวิสฺส ภวิสฺส อภวิสฺเส วา, ตุมฺเห อภวิสฺสถ ภวิสฺสถ, อหํ อภวิสฺสํ ภวิสฺสํ, มยํ อภวิสฺสมฺห ภวิสฺสมฺห อภวิสฺสามฺหา ภวิสฺสามฺหา วา. โส อภวิสฺสถ, อภวิสฺสิสุ, อภวิสฺสเส, อภวิสฺสวฺเห, อภวิสฺสึ, อภวิสฺสามฺหเส.

กมฺเม อนฺวภวิสฺสถ, อนฺวภวิสฺสิสุ, อนฺวภูยิสฺสถ วา อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อนฺวภวิสฺส, อนฺวภวิสฺสํสุ, อนฺวภูยิสฺส วา อิจฺจาทิ. **ภาเว** อภวิสฺสถ เทวทตฺเตน อภูยิสฺสถ.

ตถา โส เจ ตํ ธนํ อลภิสฺส, โอทนํ อปจิสฺส ปจิสฺส อปจิสฺสา ปจิสฺสา วา. อปจิสฺสํสุ ปจิสฺสํสุ, อปจิสฺส ปจิสฺส อปจิสฺเส ปจิสฺเส วา. อปจิสฺสถ ปจิสฺสถ, อปจิสฺสํ ปจิสฺสํ, อปจิสฺสมฺห ปจิสฺสมฺห อปจิสฺสามฺหา ปจิสฺสามฺหา วา. อปจิสฺสถ ปจิสฺสถ, อปจิสฺสิสุ ปจิสฺสิสุ, อปจิสฺสเส ปจิสฺสเส, อปจิสฺสวฺเห ปจิสฺสวฺเห, อปจิสฺสึ ปจิสฺสึ, อปจิสฺสามฺหเส, ปจิสฺสามฺหเส.

กมฺเม อปจิสฺสถ โอทโน เทวทตฺเตน, อปจิสฺสิสุ, **ยปฺปจฺจย-**โลปาภาเว อปจฺจิสฺสถ, ปจฺจิสฺสถ[๓] อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อปจฺจิสฺส เตน, ปจฺจิสฺส อปจฺจิสฺสา ปจฺจิสฺสา วา, อปจฺจิสฺสํสุ ปจฺจิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๓๓ ๒ โมคฺ. ๖/๓๘ ๓ ม. อปจียิสฺสถ

โส อคจฺฉิสฺส คจฺฉิสฺส อคจฺฉิสฺสา คจฺฉิสฺสา วา, อคจฺฉิสฺสํสุ คจฺฉิสฺสํสุ, ตฺวํ อคจฺฉิสฺส คจฺฉิสฺส อคจฺฉิสฺเส คจฺฉิสฺเส วา, อคจฺฉิสฺสถ คจฺฉิสฺสถ, อคจฺฉิสฺสํ คจฺฉิสฺสํ, อคจฺฉิสฺสมฺห คจฺฉิสฺสมฺห อคจฺฉิสฺสามฺหา คจฺฉิสฺสามฺหา วา. อคมิสฺส คมิสฺส อคมิสฺสา คมิสฺสา วา, อคมิสฺสํสุ คมิสฺสํสุ, อคมิสฺส คมิสฺส อคมิสฺเส วา, อคมิสฺสถ คมิสฺสถ, อคมิสฺสํ คมิสฺสํ, อคมิสฺสมฺห คมิสฺสมฺห อคมิสฺสามฺหา คมิสฺสามฺหา วา. อคจฺฉิสฺสถ คจฺฉิสฺสถ วา อิจฺจาทิ.

กมฺเม อคจฺฉียิสฺสถ อคมียิสฺสถ อคจฺฉียิสฺส อคมียิสฺส อิจฺจาทิ. ตถา อฆมฺมิสฺสา, อฆมฺมิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

กาลาติปตฺติวิภตฺติ.

ปญฺจมี สตฺตมี วตฺต-   มานา สมฺปตินาคเต
ภวิสฺสนฺตี ปโรกฺขาที   จตสฺโสตีตกาลิกา.

ฉกาลิกวิภตฺติวิธานํ.

๖.๒. วิกรณวิธาน

ภูวาทิคณ

อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปจฺจโย จ. “ธาตูนนฺ”ติ วตฺตมาเน

๔๗๖. **อิสุยมูนมนฺโต**[๑] **จฺโฉ วา.**[๒]

อิสุยมุอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺโต **จฺโฉ** โหติ วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. “อนฺโต จฺโฉ วา”ติ โยควิภาเคน **อาส**สฺสปิ. โส สคฺคํ อิจฺฉติ อิจฺฉนฺติ, อิจฺฉสิ อิจฺฉถ, อิจฺฉามิ อิจฺฉาม. **จฺฉ**าเทสาภาเว อสํโยคนฺตตฺตา “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ. เอสติ เอสนฺติ อิจฺจาทิ.

กมฺเม อตฺตโนปทสฺส เยภุยฺเยน ปรสฺสปทตฺตเมว ปโยชียติ. เตน เจตฺถ อตฺตโนปเท รูปานิ สงฺขิปิสฺสาม. โส อิจฺฉียติ เอสียติ อิสฺสเต อิสฺสติ. **ย**การสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ. ตถา อิจฺฉตุ เอสตุ, อิจฺเฉยฺย เอเสยฺย. ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนีสุ ปน รูปานิ สพฺพตฺถ ปโยคมนุคมฺม ปโยเชตพฺพานิ. อิจฺฉิ เอสิ, อิจฺฉิสฺสติ เอสิสฺสติ, อิจฺฉิสฺสา เอสิสฺสา อิจฺจาทิ.

ยมุ อุปรเม. **นิ**ปุพฺโพ **จฺฉ**าเทโส จ.[๓] นิยจฺฉติ นิยจฺฉนฺติ, นิยมติ นิยมนฺติ. **สํ**ปุพฺโพ “ส เย จา”ติ ณตฺตํ. ทฺวิตฺตญฺจ. สญฺญมติ, สญฺญมนฺติ.

---

๑ สี. อิสุยมานมนฺโต

๒ กจฺ. ๕๒๒, โมคฺ. ๕/๑๗๓, นีติ. ๑๐๓๕

๓ โมคฺ. ๕/๑๗๓

กมฺเม นิยจฺฉียติ นิยมียติ นิยมฺมติ สญฺญมียติ วา. ตถา นิยจฺฉตุ สญฺญมตุ, นิยจฺเฉยฺย สญฺญเมยฺย, นิยจฺฉี สญฺญมี, นิยจฺฉิสฺสติ สญฺญมิสฺสติ, นิยจฺฉิสฺส สญฺญมิสฺส อิจฺจาทิ.

อาส อุปเวสเน. โยควิภาเคน **จฺฉา**เทโส, รสฺสตฺตํ.[๑] อจฺฉติ อจฺฉนฺติ, อจฺฉสิ อจฺฉถ, อจฺฉามิ อจฺฉาม. อญฺญตฺร **อุป**ปุพฺโพ อุปาสติ อุปาสนฺติ, อจฺฉียติ อุปาสียติ, อจฺฉตุ อุปาสตุ, อจฺเฉยฺย อุปาเสยฺย, อจฺฉี อุปาสี, อจฺฉิสฺสติ อุปาสิสฺสติ, อจฺฉิสฺส อุปาสิสฺส อิจฺจาทิ.

ลภ ลาเภ. ลภติ ลภนฺติ, ลภสิ ลภถ, ลภามิ ลภาม. ลภเต ลภนฺเต, ลภเส ลภวฺเห, ลเภ ลภามฺเห.

กมฺเม ยการสฺส ปุพฺพรูปตฺเต กเต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ปุริม**ภ**การสฺส **พ**กาโร. ลพฺภเต ลพฺภนฺเต, ลพฺภติ ลพฺภนฺติ, ลพฺภตํ ลพฺภตุ, ลพฺเภ ลพฺเภยฺย.

อชฺชตนิมฺหิ “วา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตมาเน

๔๗๗. ลภสฺมา อีอึนํ ตฺถตฺถํ.[๒]

ลภอิจฺเจตสฺมา ธาตุโต ปเรสํ **อีอึ**นํ วิภตฺตีนํ **ตฺถตฺถํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อลตฺถ อลภิ ลภิ, อลภึสุ ลภึสุ, อลโภ ลโภ อลภิ ลภิ อลภิตฺถ ลภิตฺถ, อลตฺถํ อลภึ ลภึ, อลภิมฺห ลภิมฺห อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺติมฺหิ “กรสฺส สปจฺจยสฺส กาโห”ติ เอตฺถ **สปจฺจย**คฺคหเณน

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๗๓, นีติ. ๑๐๔๒　　๒ กจฺ. ๔๙๗, โมคฺ. ๖/๗๓, นีติ. ๑๐๐๓

วจมุจภุชาทิโต **สฺส**สฺส **ขา**เทโส[๑] **วสฉิทลภา**ทิโต **ฉา**เทโส จ วา โหตีติ **สฺส**สฺส **ฉา**เทโส.[๒] “พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร.[๓] ลจฺฉติ ลจฺฉนฺติ, ลจฺฉสิ ลจฺฉถ, ลจฺฉามิ ลจฺฉาม. ฉาเทสาภาเว ลภิสฺสติ ลภิสฺสนฺติ, ลภิสฺสสิ ลภิสฺสถ, ลภิสฺสามิ ลภิสฺสาม อิจฺจาทิ. อลภิสฺส อลภิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ. วจติ วจนฺติ, วจสิ วจถ, วจามิ วจาม.

กมฺเม อตฺตโนปเท ยปจฺจเย จ กเต

๔๗๘. วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย.[๔]

วจวสวหอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ **ว**การสฺส **อุ**กาโร โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร. **อาทิ**สทฺเทน วฑฺฒสฺส จ. “วสฺส อ ว” อิติ สมาเสน ทุติยญฺเจตฺถ **ว**คฺคหณํ อิจฺฉิตพฺพํ. เตน อการสฺสปิ **อุ**กาโร โหติ. ปุริมปกฺเข ปรโลโป. “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จ**กาโร, ทฺวิตฺตํ. อุจฺจเต อุจฺจนฺเต, วุจฺจเต วุจฺจนฺเต, วุจฺจติ วุจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิ. ตถา วจตุ วุจฺจตุ, วเจยฺย วุจฺเจยฺย, อวจา อวจฺจา, อวจู อวจฺจู, อวจ อวโจ, อวจุตฺถ, อวจ อวจํ, อวจมฺหา, อวจุตฺถ อิจฺจาทิ.

๔๗๙. วจสฺสชฺชตนิมฺหิ มกาโร โอ.[๕]

วจอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **โอ**ตฺตมาปชฺชเต อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ. อโวจิ อโวจุํ, อโวโจ อโวจุตฺถ, อโวจึ อโวจุมฺห,

---

๑ นีติ. ๙๖๓ ๒ นีติ. ๙๖๔ ๓ นีติ. ๙๖๖

๔ กจฺ. ๔๘๗, นีติ. ๙๗๘-๙ ๕ กจฺ. ๔๗๗, โมคฺ. ๖/๒๑, นีติ. ๙๘๕,๑๐๔๓

อุการาคโม.[๑] อโวจ, รสฺสตฺตํ. อโวจุ อิจฺจาทิ. อวุจฺจิตฺถ.

***ภวิสฺสนฺติมฺหิ* สปจฺจย**คฺคหเณน **สฺส**สฺส **ข**าเทโส. "พฺยญฺชนนฺตสฺสา"ติ วตฺตมาเน "โก เข จา"ติ ธาตฺวนฺตสฺส **ก**าเทโส.[๒] วกฺขติ วกฺขนฺติ, วกฺขสิ วกฺขถ, วกฺขามิ วกฺขาม อิจฺจาทิ.

วส นิวาเส. วสติ วสนฺติ.

กมฺเม อุตฺตํ ปุพฺพรูปตฺตญฺจ. วุสฺสติ วุสฺสนฺติ อิจฺจาทิ. วสตุ, วเสยฺย, อวสิ วสิ.

ภวิสฺสนฺติยํ **สฺส**สฺส **ฉ**าเทโส ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร จ.[๓] วจฺฉติ วจฺฉนฺติ, วจฺฉสิ วจฺฉถ, วจฺฉามิ วจฺฉาม. วสิสฺสติ วสิสฺสนฺติ, อวสิสฺส อวสิสฺสํสุ.

ตถา **รุท** อสฺสุวิโมจเน. โรทติ, รุจฺฉติ,[๔] โรทิสฺสติ อิจฺจาทิ.

กุส อกฺโกเส. **อา**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, **อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิโย จ. อกฺโกสติ. อกฺโกสตุ. อกฺโกเสยฺย.

"อนฺตโลโป"ติ วตฺตเต มณฺฑูกคติยา "วา"ติ จ.

๔๘๐. กุสสฺมา ที จฺฉิ.[๕]

กุสอิจฺเจตสฺมา ธาตุโต **อี**วิภตฺติสฺส **จฺฉิ**อาเทโส โหติ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อกฺโกจฺฉิ มํ, อกฺโกสิ วา.[๖] อกฺโกสิสฺสติ, อกฺโกสิสฺส อิจฺจาทิ.

---

๑ สี, ฏี. อุตฺตํ, นีติ. ๑๐๔๔

๒ นีติ. ๙๖๕,๙๗๐-๑

๓ นีติ. ๙๖๘

๔ นีติ. ๑๐๔๕, ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๗/๑๕๖

๕ กจฺ. ๔๙๘, โมคฺ. ๖/๓๔, นีติ. ๑๐๐๔

๖ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕

วห ปาปเน.[๑] วหติ, วหนฺติ.

กมฺเม อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต
“เย”ติ วตฺตเต.

๔๘๑. หวิปริยโย โล วา.[๒]

หการสฺส วิปริยโย โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, **ย**ปฺปจฺจยสฺส จ **ล**กาโร โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน “คยฺหตี”-ติอาทีสุ ลตฺตํ น โหติ. นิมิตฺตภูตสฺส **ย**การสฺเสวตํ **ล**ตฺตํ. “วจวส”-อิจฺจาทินา **อุ**ตฺตํ. วุยฺหติ วุลฺหติ วุยฺหนฺติ, วหตุ วุยฺหตุ, วเหยฺย วุยฺเหยฺย, อวหี, อวุยฺหิตฺถ อวหิตฺถ, วหิสฺสติ วุยฺหิสฺสติ, อวหิสฺส อวุยฺหิสฺส อิจฺจาทิ.

ชร วโยหานิมฺหิ.

๔๘๒. ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วา.[๓]

ชรมรอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ชีรชียฺยมียฺย**าเทสา โหนฺติ วา. สรโลปาทิ. ชีรติ ชีรนฺติ, ชียฺยติ ชียฺยนฺติ. “กฺวจา”ทิสุตฺเตน เอก**ย**การสฺส กฺวจิ โลโป โหติ. ชียติ ชียนฺติ.

กมฺเม ชีรียติ ชีรียนฺติ, ชียฺยติ ชียฺยนฺติ, ชีรตุ ชียฺยตุ, ชีเรยฺย ชียฺเยยฺย, อชีรี ชีรี ชียฺยี, ชีริสฺสติ ชียฺยิสฺสติ, อชีริสฺส อชียฺยิสฺส.

มร ปาณจาเค. **มียฺย**าเทโส. มียฺยติ มียฺยนฺติ, มียติ มียนฺติ วา. มรติ มรนฺติ อิจฺจาทิ.

ทิส เปกฺขเณ.

---

๑ ม. ปาปุณเน

๒ กจฺ. ๔๘๘, โมคฺ. ๑/๕๐, นีติ. ๙๘๐

๓ กจฺ. ๕๐๕, โมคฺ. ๕/๑๒๓, นีติ. ๑๐๑๘

๔๘๓. ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา.[๑]

ทิสอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปสฺสทิสฺสทกฺข**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน **ทิสฺส**าเทโส กมฺมนิ สพฺพธาตุเก เอว. ปสฺสติ ปสฺสนฺติ, ทกฺขติ ทกฺขนฺติ.

กมฺมนิ ยการโลโป. ทิสฺสเต ทิสฺสนฺเต. ทิสฺสติ ทิสฺสนฺติ. วิปสฺสียติ ทกฺขียติ, ปสฺสตุ ทกฺขตุ ทิสฺสตุ, ปสฺเสยฺย ทกฺเขยฺย ทิสฺเสยฺย.

หิยฺยตฺตนิยํ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ธาตฺวิการสฺส **อ**ตฺตํ, อทฺทสา อทฺทส. **กมฺมนิ** อทิสฺส.

ตถา อปสฺสิ ปสฺสิ อปสฺสึสุ ปสฺสึสุ, อปสฺสิ ปสฺสิ อปสฺสิตฺถ ปสฺสิตฺถ, อปสฺสึ ปสฺสึ อปสฺสิมฺห ปสฺสิมฺห, อทฺทสิ[๒] ทสิ อทฺทสํสุ ทสํสุ, (**กมฺมนิ** อทิสฺสํสุ,)[๓] อทฺทกฺขิ, อทฺทกฺขึสุ.

ปสฺสิสฺสติ ปสฺสิสฺสนฺติ. "ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา"ติ โยควิภาเคน **สฺส**สฺส โลโป **อิ**การาคโม จ,[๔] ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติ. โลปาภาเว ทกฺขิสฺสติ ทกฺขิสฺสนฺติ. อปสฺสิสฺส อทกฺขิสฺส อิจฺจาทิ.

สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ.

"สพฺพตฺถา"ติ วตฺตเต, มณฺฑูกคติยา "กฺวจี"ติ จ.

๔๘๔. สทสฺส สีทตฺตํ.[๕]

สทอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **สีท**าเทโส โหติ สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺ-

---

๑ กจฺ. ๔๗๑, โมคฺ. ๕/๑๒๔, นีติ. ๙๕๑		๒ สี. อทฺทสาสิ

๓ ขลิตปาโฐ มญฺเญ ทิสฺสาเทสสฺส สพฺพธาตุกวิสยตฺตา.

๔ โมคฺ. ๖/๖๙		๕ กจฺ. ๖๐๙, โมคฺ. ๕/๑๒๓, นีติ. ๑๒๑๓

ปจฺจเยสุ กฺวจิ. เสสํ เนยฺยํ. นิสีทติ นิสีทนฺติ. ภาเว นิสชฺชเต. อิธ กฺวจาธิกาเรน สีทาเทโส น ภวติ. นิสีทตุ, นิสีเท, นิสีทิ, นิสีทิสฺสติ, นิสีทิสฺส อิจฺจาทิ.

ยช เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ. ยชติ ยชนฺติ.

กมฺมนิ "ยมฺหี"ติ วตฺตเต.

๔๘๕. ยชสฺสาทิสฺสิ.[๑]

ยชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อาทิสฺส **ย**การสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **ย**ปจฺจเย ปเร. สรโลโป. อิชฺชเต มยา พุทฺโธ, ตถา ยชตุ, อิชฺชตํ, ยเช, อิชฺเชถ, ยชิ, อิชฺชิตฺถ, ยชิสฺสติ, อิชฺชิสฺสเต, ยชิสฺส, อิชฺชิสฺสถ อิจฺจาทิ.

วท วิยตฺติยํ วาจายํ. **ตฺย**าทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปฺปจฺจโย จ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๘๖. วทสฺส วชฺชํ.[๒]

วทอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **วชฺช**าเทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ. วิภตฺยาธิการตฺตา เจตฺถ สพฺพาสูติ อตฺถโต สิทฺธํ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๘๗. โลปญฺเจตฺตมกาโร.[๓]

ภูวาทิโต ปโร **อ**ปจฺจโย **เอ**ตฺตมาปชฺชเต, โลปญฺจ วา.

---

๑ กจฺ. ๕๐๓, นีติ. ๑๐๑๕
๒ กจฺ. ๕๐๐, โมคฺ. ๕/๑๗๖, นีติ. ๑๐๐๖
๓ กจฺ. ๕๑๐, โมคฺ. ๕/๑๖๓, นีติ. ๑๐๒๓

วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต เจตฺถ อกาโรติ **อ**ปจฺจโย คยฺหติ.

ภูวาทิโต ชุโหตฺยาทิ　　โต จ อปจฺจโย ปโร
โลปมาปชฺชเต นาญฺโญ　　ววตฺถิตวิภาสโตติ.

อปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, สรโลปาทิ. วชฺเชติ วเทติ วทติ. อนฺติมฺหิ

๔๘๘. กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทส-โลปาคมา จ.[๑]

อิธ ธาตฺวาธิกาเร อาขฺยาเต กิตเก จ อวิหิตลกฺขเณสุ ปโยเคสุ กฺวจิ ธาตูนํ ตฺยาทิวิภตฺตีนํ ธาตุวิหิตปจฺจยานญฺจ ทีฆตพฺพิปรีต-อาเทสโลปาคมอิจฺเจตานิ การิยานิ ชินวจนานุรูปโต ภวนฺติ. ตตฺถ

นามฺหิ รสฺโส กิยาทีนํ　　สํโยเค จญฺญธาตุนํ
อายูนํ วา วิภตฺตีนํ　　มฺหาสฺสานฺตสฺส จ รสฺสตา.
คมิโต จฺฉสฺส ญฺโฉ วาสฺส　　คมิสฺสชฺชตนิมฺหิ คา
อุ จาคโม วา ตฺถมฺเหสุ　　ธาตูนํ ยมฺหิ ทีฆตา.
เอยฺเยยฺยาเสยฺยาเมตฺตญฺจ　　วา สฺเสสฺเสตฺตญฺจ ปาปุเณ
โอการา อตฺตมิตฺตญฺจ　　อาตฺถา ปปฺโปนฺติ วา ตฺถเถ.
ตถา พฺรูโต ติอนฺตีนํ　　ออุ วาห จ ธาตุยา
ปโรกฺขาย วิภตฺติมฺหิ　　อนพฺภาสสฺส ทีฆตา.
สํโยคนฺโต อกาเรตฺถ　　วิภตฺติปฺปจฺจยาทิ ตุ
โลปมาปชฺชเต นิจฺจ　　เมกาโรการโต ปโรติ.

เอการโต ปรสฺส อนฺติ**อ**การสฺส โลโป. วชฺเชนฺติ วเทนฺติ วทนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๕๑๗, นีติ. ๑๑๐๔

วชฺเชสิ วเทสิ วทสิ, วชฺเชถ วเทถ วทถ, วชฺเชมิ วชฺชามิ วเทมิ วทามิ, วชฺเชม วชฺชาม วเทม วทาม.

กมฺมนิ วชฺชียติ วชฺชียนฺติ, วชฺชติ วชฺชนฺติ, วทียติ วา. วชฺเชตุ วเทตุ วทตุ, วชฺเช วชฺเชยฺย วเท วเทยฺย, วชฺเชยฺยุํ วเทยฺยุํ, วชฺเชยฺยาสิ วชฺเช วเทยฺยาสิ. อวทิ วทิ วทึสุ, วทิสฺสติ, วทิสฺสนฺติ, อวทิสฺส อิจฺจาทิ.

กมุ ปทวิกฺเขเป. **อ**ปจฺจเย กเต "กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว"ติ ทฺวิตฺตํ. **กวคฺคสฺส จ**วคฺโค.

อพฺภาสคฺคหณมนฺตคฺคหณํ **วา**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

๔๘๙. นิคฺคหีตญฺจ.[๑]

อพฺภาสนฺเต นิคฺคหีตญฺจาคโม โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน กมาทีนเมเวตํ. จงฺกมติ จงฺกมนฺติ อิจฺจาทิ. กมติ กมนฺติ อิจฺจาทิ.

จล กมฺปเน. จญฺจลติ จลติ.

ทล ทลเน. ททฺทลฺลติ.

เฌ จินฺตายํ. **อ**ปจฺจเย "โอ, สเร, เอ"ติ จ อธิกิจฺจ "เต อาวายา"ติ โยควิภาเคน อการิเตปิ **เอ**การสฺส **อาย**าเทโส. ฌายติ ฌายนฺติ อิจฺจาทิ. วิเสสวิธานํ.

อวุทฺธิกภูวาทินโย.

---

๑ กจฺ. ๔๖๖, นีติ. ๙๔๗

ตุท พฺยถเน. ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ อปจฺจโย. “อณฺเณสุ จา”ติ เอตฺถานุวตฺติตวาคฺคหเณน ตุทาทีนํ วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.[๑] ตุทติ ตุทนฺติ, ตุทสิ ตุทถ, ตุทามิ ตุทาม.

กมฺเม “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา ส**ท**การสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตํ. ตุชฺชเต ตุชฺชนฺเต, ตุชฺชติ, ตุชฺชนฺติ ตุชฺชเร วา. ตถา ตุทตุ ตุทนฺตุ, ตุเท ตุเทยฺย ตุเทยฺยุํ, อตุทิ อตุทึสุ, อตุทิ อตุทิตฺถ, อตุทึ อตุทิมฺห, อตุชฺชิตฺถ อตุชฺชิ, ตุทิสฺสติ, อตุทิสฺส อิจฺจาทิ.

วิส ปเวสเน. **ป**ปุพฺโพ. โส คามํ ปวิสติ, ปวิสนฺติ. ปวิสสิ ปวิสถ, ปวิสามิ ปวิสาม.

กมฺเม ปวิสิยฺยเต ปวิสิยฺยนฺเต, ปวิสิยฺยติ ปวิสิยฺยนฺติ, ปวิสฺสเต วา. ตถา ปวิสตุ ปวิสนฺตุ, ปวิเสยฺย, ปาวิสิ ปวิสิ ปาเวกฺขิ ปถวึ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ **วิส**สฺส **เวกฺข**าเทโส จ.[๒] ปาวิสึสุ ปวิสึสุ.

กมฺเม ปาวิสียิตฺถ ปวิสียิตฺถ ปาวิสียิ ปวิสียิ. ปวิสิสฺสติ ปวิสิสฺสนฺติ, ปวิสียิสฺสเต ปวิสิสฺสเต. ปาวิสิสฺส, ปาวิสียิสฺส อิจฺจาทิ.

นุท เขเป. นุทติ นุทนฺติ.

ทิส อติสชฺชเน. อุทฺทิสติ อุทฺทิสนฺติ.

ลิข เลขเน. ลิขติ ลิขนฺติ.

ผุส สมฺผสฺเส. ผุสติ ผุสนฺติ อิจฺจาทิ

ตุทาทินโย.

---

๑ โมคฺ. ๕/๒๒		๒ นีติ. ๑๐๔๒

หู, ภู สตฺตายํ. **ตฺย**าทฺยุปฺปตฺติ. “ภูวาทิโต อ”อิติ **อ**ปจฺจโย. “วา”ติ อธิกิจฺจ “โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ ภูวาทิโต ปรสฺส **อ**ปจฺจยสฺส โลโป. “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ. โส โหติ, เต โหนฺติ, “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา ปรสรสฺส โลโป. โหสิ โหถ, โหมิ โหม. **ภาเว** หูยเต.

ตถา โหตุ โหนฺตุ, โหหิ. อนการปรตฺตา **หิ**โลโป น ภวติ. โหถ, โหมิ โหม. **ภาเว** หูยตํ.

สตฺตมิยํ สรโลปาทิ. เหยฺย เหยฺยุํ, เหยฺยาสิ เหยฺยาถ, เหยฺยามิ เหยฺยาม, เหยฺยํ วา. **ภาเว** หูเยถ.

หิยฺยตฺตนิยํ **อ**ปจฺจยโลเป “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หู**ธาตุสฺส **อู**การสฺส **อุว**าเทโส.[๑] อหุวา อหุวุ อหุวู, อหุว อหุโว อหุวตฺถ, อหุวํ อหุวมฺห. อหุวตฺถ อหุวตฺถุํ, อหุวเส อหุววฺหํ, อหุวึ อหุวมฺหเส. **ภาเว** อหูยตฺถ.

อชฺชตนิมฺหิ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หู**โต **อี**วิภตฺติสฺส โลโป รสฺสตฺตํ.[๒] โส อหุ. โลปาภาเว “กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ เอตฺถ “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน **ส**าคโม, วุทฺธิ. อโหสิ อเหสุํ อหุํ.[๓] “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **โอ**การสฺ**เส**กาโร.[๔] อหวุํ วา. อโหสิ[๕] อโหสิตฺถ, อโหสึ อหุํ, ปรสรสฺส โลโป[๖] รสฺสตฺตญฺจ, อโหสิมฺห อหุมฺห. รสฺสตฺตํ. **ภาเว** อหูยิตฺถ.

“หิ โลปํ วา”ติ อิโต “โลโป, วา”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ นีติ. ๑๐๕๑ ๒ นีติ. ๑๐๕๒

๓ นีติ. ธาตุ. ๑๙๒, อลงฺการ. คาถา ๖๑, ๗๕, ที.มหา. ๑๐/๓๓๔/๒๑๘

๔ โมคฺ. ๖/๔๑, นีติ. ๑๐๗๔ ๕ โมคฺ. ๖/๔๓, นีติ. ๑๐๕๓ ๖ นีติ. ๑๐๕๔

๔๙๐. โหติสฺสเรโหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จ.[๑]

หูอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สโร **เอหโอหเอ**ตฺตมาปชฺชเต ภวิสฺสนฺติมฺหิ วิภตฺติมฺหิ, **สฺส**สฺส จ โลโป โหติ วา. **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ.

เหหิติ เหหินฺติ, เหหิสิ เหหิถ, เหหามิ เหหาม. **โลปาภาเว** เหหิสฺสติ เหหิสฺสนฺติ, เหหิสฺสสิ เหหิสฺสถ, เหหิสฺสามิ เหหิสฺสาม. **โอหาเทเส** โหหิติ โหหินฺติ, โหหิสิ โหหิถ, โหหามิ โหหาม. ตถา โหหิสฺสติ โหหิสฺสนฺติ, โหหิสฺสสิ โหหิสฺสถ, โหหิสฺสามิ โหหิสฺสาม. **เอการาเทเส** เหติ เหนฺติ, เหสิ เหถ, เหมิ เหม. เหสฺสติ เหสฺสนฺติ, เหสฺสสิ เหสฺสถ, เหสฺสามิ เหสฺสาม. **ภาเว** หูยิสฺสเต.

กาลาติปตฺติยํ อหวิสฺส อหวิสฺสํสุ, อหุยิสฺสถ อิจฺจาทิ.

หู, ภู สตฺตายํ. **ภู** อิตีธ **อนุ**ปุพฺโพ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปจฺจยสฺส โลปวุทฺธิโย, อนุโภติ อนุโภนฺติ, อนุโภสิ อนุโภถ, อนุโภมิ อนุโภม.

กมฺเม อนุภูยติ อนุภูยนฺติ. ตถา อนุโภตุ อนุโภนฺตุ, อนุโภหิ อนุโภถ, อนุโภมิ อนุโภม. อนุภูยตุ อนุภูยนฺตุ, อนุภเว อนุภเวยฺย, อนุภูเยยฺย, อนุโภสิ อนุภวิ, อนุโภสฺสติ อนุโภสฺสนฺติ, อนุโภสฺสสิ อนุโภสฺสถ, อนุโภสฺสามิ อนุโภสฺสาม, อนุภวิสฺสติ วา. อนุโภสฺส อนุภวิสฺส วา อิจฺจาทิ.

สิ สเย. **อ**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ จ. เสติ เสนฺติ, เสสิ เสถ, เสมิ เสม. เสเต เสนฺเต อิจฺจาทิ.

อปจฺจยโลปาภาเว

---

๑ กจฺ. ๔๘๐, โมคฺ. ๖/๓๑, นีติ. ๙๖๔

"สเร"ติ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

๔๙๑. เอ อย.[๑]

เอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อย**าเทโส โหติ. สรโลปาทิ. สยติ สยนฺติ, สยสิ สยถ, สยามิ สยาม.

กมฺเม อติปุพฺโพ. "กฺวจิ ธาตฺวา"ทินา **ยมฺหิ** รสฺสสรสฺส ธาตฺวนฺตสฺส ทีโฆ. อติสียเต อติสียนฺเต, อติสียติ อติสียนฺติ. **ภาเว** สียเต.

ตถา เสตุ เสนฺตุ, เสหิ เสถ, เสมิ เสม. สยตุ สยนฺตุ, สย สยาหิ สยถ, สยามิ สยาม. สยตํ สยนฺตํ, สยสฺสุ สยวฺโห, สเย สยามเส. อติสียตํ อติสียนฺตํ, อติสียตุ อติสียนฺตุ. **ภาเว** สียตํ.

สเย สเยยฺย สเยยฺยุํ, อติสีเยยฺย. **ภาเว** สีเยถ.

อสยิ สยิ, อสยึสุ สยึสุ อสยุํ. สาคเม อติเสสิ, อติเสสุํ. **กมฺเม** อจฺจสียิตฺถ, อจฺจสียิ, อติสียิ. **ภาเว** สียิตฺถ.

สยิสฺสติ สยิสฺสนฺติ. อิการาคมาภาเว เสสฺสติ เสสฺสนฺติ. **กมฺเม** อติสียิสฺสเต, อติสียิสฺสติ. **ภาเว** สียิสฺสเต.

อสยิสฺสา อสยิสฺสํสุ. **กมฺเม** อจฺจสียิสฺสถ อิจฺจาทิ.

นี ปาปเณ. ทฺวิกมฺมโกยํ. อชํ คามํ เนติ, เนนฺติ, เนสิ เนถ, เนมิ เนม. โลปาภาเว นยติ นยนฺติ อิจฺจาทิ. **กมฺเม** นียเต คามํ อโช เทวทตฺเตน, นียเร นียนฺเต, นียติ นียนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๕๑๔, นีติ. ๑๐๒๘

ตถา เนตุ นยตุ, นียตํ นียนฺตํ, นเย นเยยฺย, นีเยถ นีเยยฺย, อนยิ นยิ, อนยึสุ นยึสุ, วิเนสิ วิเนสุํ.[๑] อนียิตฺถ นียิตฺถ, นยิสฺสติ เนสฺสติ นยิสฺสเต, นียิสฺสเต นียิสฺสติ, อนยิสฺส, อนียิสฺส อิจฺจาทิ.

ฐา คตินิวตฺติมฺหิ. "วา"ติ วตฺตเต.

๔๙๒. **ฐา ติฏฺโฐ.**[๒]

ฐาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ติฏฺฐา**เทโส โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **อ**ปฺปจฺจยโลโป. ติฏฺฐติ ติฏฺฐนฺติ, ฐาติ ฐนฺติ. โลปาภาเว "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ฐาโต **ห**การาคโม จ รสฺสตฺตํ,[๓] สํปุพฺโพ. สณฺฐหติ สณฺฐหนฺติ. เอตฺเต อธิฏฺเฐติ อธิฏฺเฐนฺติ.

กมฺเม

๔๙๓. **ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี.**[๔]

ภาวกมฺมวิสเย **ยมฺหิ** ปจฺจเย ปเร **ทาธามาฐาหาปามหมถ-**อิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ อนฺโต **อี**การมาปชฺชเต. นิจฺจตฺโถยมารมฺโภ. อุปฏฺฐียติ อุปฏฺฐียนฺติ. **ห**การาคเม รสฺสตฺตํ, **อี**การาคโม จ.[๕] ปติฏฺฐหียติ ปติฏฺฐหียนฺติ. **ภาเว** ฐียเต.

ตถา ติฏฺฐตุ ติฏฺฐนฺตุ, ฐาตุ ฐนฺตุ, สณฺฐหตุ สณฺฐหนฺตุ, ติฏฺเฐ ติฏฺเฐยฺย, สณฺเฐ สณฺเฐยฺย, สณฺเฐยฺยุํ. สณฺฐเห สณฺฐเหยฺยุํ, อฏฺฐาสิ อฏฺฐํสุ, สณฺฐหิ สณฺฐหึสุ, ปติฏฺฐิสฺสติ ปติฏฺฐิสฺสนฺติ, ฐสฺสติ

---

๑ โมคฺ. ๖/๔๐
๒ กจฺ. ๔๖๘, โมคฺ. ๕/๑๗๕, นีติ. ๙๔๙
๓ นีติ. ๑๐๕๕
๔ กจฺ. ๕๐๒, โมคฺ. ๕/๑๓๗, นีติ. ๑๐๑๔
๕ โมคฺ. ๕/๑๓๑, นีติ. ๑๐๕๖

จสฺสนฺติ, ปติฏฺจหิสฺสติ ปติฏฺจหิสฺสนฺติ, ปติฏฺจิสฺส ปติฏฺจิสฺสํสุ, ปติฏฺจหิสฺส ปติฏฺจหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ปา ปาเน. “วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๔. ปา ปิโพ.[๑]

ปาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปิพ**าเทโส โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

ปิพติ, ปิพตุ, ปิเพยฺย. “กฺวจิ ธาตุวา”ทินา **พ**การสฺส **ว**กาโร. ปิวติ ปิวนฺติ, ปาติ ปานฺติ ปนฺติ วา. ปียเต ปียนฺเต, ปียติ ปียนฺติ, ปิวตุ, ปิเวยฺย, อปายิ ปิวิ, ปิวิสฺสติ, อปิวิสฺส อิจฺจาทิ.

อส ภุวิ. วิภตฺตุปฺปตฺติ, อปฺปจฺจยโลโป. **อส** อิตีธ “อสสฺมา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตเต.

๔๙๕. ติสฺส ตฺถิตฺตํ.[๒]

อสอิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ติ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถิ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อตฺถิ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๖. สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ.[๓]

สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ **อส**อิจฺเจตาย ธาตุยา อาทิสฺส

---

๑ กจฺ. ๔๖๙, โมคฺ. ๕/๑๗๕, นีติ. ๙๔๙, ก. ปา ปิโว

๒ กจฺ. ๔๙๔, โมคฺ. ๖/๕๒, นีติ. ๙๘๙

๓ กจฺ. ๕๐๖, โมคฺ. ๕/๑๓๐, นีติ. ๑๐๑๙

โลโป โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. สนฺติ.

"อสสฺมา, อนฺตโลโป"ติ จ อธิกาโร.

๔๙๗. สิมฺหิ จ.[๑]

อสธาตุสฺส อนฺตโลโป โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ จ. ตฺวํ อสิ.

๔๙๘. ถสฺส ตฺถตฺตํ.[๒]

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ถ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. ตุมฺเห อตฺถ.

"วา"ติ วตฺตเต

๔๙๙. อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จ.[๓]

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปราสํ **มิม**อิจฺเจตาสํ วิภตฺตีนํ **มฺหิมฺห**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อมฺหิ อมฺห, อสฺมิ อสฺม.

๕๐๐. ตุสฺส ตฺถุตฺตํ.[๔]

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ตุ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถุ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อตฺถุ. อสสฺสาทิโลโป จ. สนฺตุ, อหิ[๕] อตฺถ, อสฺมิ อสฺม.

สตฺตมิยํ อสสฺสาทิโลโป. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **อส**โต **เอยฺย**-

---

๑ กจฺ. ๔๙๖, โมคฺ. ๖/๕๓, นีติ. ๙๙๒　　๒ กจฺ. ๔๙๓, นีติ. ๙๘๘
๓ กจฺ. ๔๙๒, โมคฺ. ๖/๕๔, นีติ. ๙๘๗　　๔ กจฺ. ๔๙๕, โมคฺ. ๖/๕๒, นีติ. ๙๙๑
๕ โมคฺ. ๖/๕๓

เอยฺยุํวิภตฺตีนํ **อิยา-อิยุญฺ**จ โหนฺติ.[๑] สิยา สิยุํ.

โลปาภาเว "กฺวจิ ธาตฺวา"ทินา **อส**โต **เอยฺยา**ทีนํ สธาตฺวนฺตานํ **สฺส-สฺสุ-สฺส-สฺสถ-สฺสํ-สฺสาม**อาเทสา โหนฺติ.[๒]

เอวมสฺส วจนีโย,[๓] อสฺสุ, อสฺส อสฺสถ, อสฺสํ อสฺสาม.

อชฺชตนิยํ อการาคโม ทีโฆ จ.[๔] อาสิ อาสึสุ อาสุํ, อาสิ[๕] อาสิตฺถ, อาสึ อาสิมฺห.

"วา, อสสฺสา"ติ จ วตฺตเต.

๕๐๑. อสพฺพธาตุเก ภู.[๖]

อสสฺเสว ธาตุสฺส **ภู**อาเทโส โหติ วา อสพฺพธาตุเก. ภวิสฺสติ ภวิสฺสนฺติ, อภวิสฺส อภวิสฺสํสุ.

วาติ กิมตฺถํ. อาสุํ.

พฺรู วิยตฺติยํ วาจายํ. **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปจฺจยโลโป จ.

"กฺวจี"ติ วตฺตเต.

๕๐๒. พฺรูโต อี ติมฺหิ.[๗]

พฺรูอิจฺเจตาย ธาตุยา ปโร **อี**การาคโม โหติ **ติ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ กฺวจิ. วุทฺธิอวาเทสา, สรโลปาทิ. พฺรวีติ พฺรูติ. "อญฺเญสุ จา"ติ สุตฺตานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน พฺรูธาตุสฺส พฺยญฺชเน วุทฺธิ น โหติ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๕๑, นีติ. ๙๙๓

๒ โมคฺ. ๖/๕๐, นีติ. ๙๙๕-๙/๑๐๐๐

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖๙/๒๘๐

๔ โมคฺ. ๖/๕๖, นีติ. ๑๐๐๑

๕ นีติ. ๑๐๐๒

๖ กจฺ. ๕๐๗, โมคฺ. ๕/๑๒๘-๙, นีติ. ๑๐๒๐

๗ กจฺ. ๕๒๐, โมคฺ. ๖/๓๖, นีติ. ๑๐๓๓

พหุวจเน “ฌลานมิยุวา สเร วา”ติ **อู**การสฺส สเร **อุวา**เทโส. พฺรุวนฺติ. “กฺวจิ ธาตฺวา”ทินา พฺรูโต **ติอนฺตีนํ** วา **ออุ**อาเทสา, **พฺรู**สฺส **อาห**าเทโส จ.[1]

อาห อาหุ, พฺรูสิ พฺรูถ, พฺรูมิ[2] พฺรูม. พฺรูเต พฺรุวนฺเต, พฺรูเส พฺรูวฺเห, พฺรุเว พฺรูมฺเห. พฺรูตุ พฺรุวนฺตุ, พฺรูหิ พฺรูถ, พฺรูมิ พฺรูม. พฺรูตํ พฺรุวนฺตํ, พฺรุเว พฺรุเวยฺย พฺรุเวยฺยุํ, พฺรุเวยฺยาสิ พฺรุเวยฺยาถ, พฺรุเวยฺยามิ, พฺรุเวยฺยาม. พฺรุเวถ พฺรุเวรํ. อพฺรุวา อพฺรุวู.

ปโรกฺขายํ “พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายนฺ”ติ **พฺรู**ธาตุสฺส **อาห**อาเทโส, สรโลปาทิ. สุปิเน กิร มาห,[3] เตนาหุ โปราณา,[4] อาหํสุ วา[5] อิจฺจาทิ.

อชฺชตนิยํ อพฺรวิ อพฺรุวิ อพฺรวุํ, พฺรุวิสฺสติ, อพฺรุวิสฺส[6] อิจฺจาทิ.

หน หึสาคตีสุ. ติมฺหิ กฺวจิ อปจฺจยโลโป. หนฺติ[7] หนติ หนนฺติ, หนสิ หนถ, หนามิ หนาม.

กมฺเม “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา **ณ**ตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจ. หญฺญเต หญฺญนฺเต หญฺญเร, หญฺญติ หญฺญนฺติ, หนตุ หนนฺตุ, หเนยฺย.

“หนสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๐๓. **วโธ วา สพฺพตฺถ.**[8]

หนอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **วธ**าเทโส โหติ วา สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺ-

---

๑ โมคฺ. ๖/๒๐, นีติ. ๙๘๕	๒ โมคฺ. ๕๙๗	๓ กาสิกา. ๓/๒/๑๑๕
๔ โมคฺ. ๖/๑๖	๕ โมคฺ. ๖/๑๙	๖ สี. พฺรุวิสฺสติ. อพฺรุวิสฺส
๗ โมคฺ. ๕/๑๖๑	๘ กจฺ. ๕๙๒, นีติ. ๑๐๕๘, ๑๑๙๖

ปฺปจฺจเยสุ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. วเธติ วธียติ, วเธตุ วธียตุ, วเธยฺย, อวธิ อวธีสุ, อหนิ อหนึสุ, วธิสฺสติ หนิสฺสติ. **ขาเทเส** ปฏิหงฺขามิ[๑] ปฏิหนิสฺสามิ. อวธิสฺส อหนิสฺส อิจฺจาทิ.

หูวาทินโย.

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ. **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปจฺจโย จ. "กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว"ติ ทฺวิตฺตํ. "ปุพฺโพพฺภาโส"ติ **อพฺภาส**สญฺญา.

"อพฺภาเส"ติ วตฺตเต.

๕๐๔. หสฺส โช.[๒]

หการสฺส อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **โช** โหติ. "โลปญฺเจตฺต-มกาโร"ติ **อ**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ. ชุโหติ.

โลปาภาเว "ฌลานํ, สเร"ติ จ วตฺตมาเน

๕๐๕. ยวการา จ.[๓]

ฌลสญฺญานํ อิวณฺณุวณฺณานํ **ย**การ**ว**การาเทสา โหนฺติ สเร ปเรติ อปทนฺตสฺส **อุ**การสฺส **ว**กาโร.

ชุหฺวติ ชุโหติ, ชุหฺวนฺติ ชุโหนฺติ, ชุหฺวสิ ชุโหสิ, ชุหฺวถ ชุโหถ, ชุหฺวามิ ชุโหมิ, ชุหฺวาม ชุโหม.

กมฺเม "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา ทีโฆ. หูยเต หูยนฺเต, หูยติ หูยนฺติ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๖๗, นีติ. ๙๖๗, ๙๖๙
๒ กจฺ. ๔๖๔, โมคฺ. ๕/๗๙, นีติ. ๙๔๕
๓ กจฺ. ๗๑

ตถา ชุโหตุ ชุโหนฺตุ ชุหฺวนฺตุ วา. ชุเห ชุเหยฺย ชุเหยฺยุํ, อชุหวิ อชุหวุํ, อชุโหสิ อชุโหสุํ, อหูยิตฺถ อคฺคิ, ชุหิสฺสติ ชุหิสฺสนฺติ, ชุโหสฺสติ ชุโหสฺสนฺติ วา. อชุหิสฺส อชุหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

หา จาเค. ปุเร วิย เทฺวภาวชาเทสอปฺปจฺจยโลปา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๕๐๖. รสฺโส.[๑]

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส สรสฺส รสฺโส โหติ.

ชหาติ ชหนฺติ, ชหาสิ ชหาถ, ชหามิ ชหาม.

กมฺเม “ยมฺหิ ทาธามาจาหาปามหมถาทีนมี”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **อี**กาโร. หียเต หียนฺเต หียเร, หียติ หียนฺติ.

ตถา ชหาตุ ชหนฺตุ, ชเห ชเหยฺย ชเหยฺยุํ, หีเยถ หีเยยฺย, อชหาสิ อชหึสุ อชหาสุํ, ปชหิ ปชหึสุ ปชหํสุ ปชหุํ. **กมฺเม** ปชหียิตฺถ ปชหียิ, ปชหิสฺสติ ปชหิสฺสนฺติ, หียิสฺสติ หียิสฺสนฺติ, ปชหิสฺส ปชหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ทา ทาเน. **ตฺย**าทฺยุปฺปตฺติ เทฺวภาวรสฺสตฺตานิ **อ**ปฺปจฺจยสฺส โลโป. ททาติ ททนฺติ, ททาสิ ททาถ, ททามิ ททาม.

ทฺวิตฺตาภาเว มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๕๐๗. ทาธาตุสฺส ทชฺชํ.[๒]

ทาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ทชฺช**าเทโส โหติ วา.

---

๑ กจฺ. ๔๖๐, นีติ. ๙๔๑

๒ กจฺ. ๔๙๙, โมคฺ. ๕/๑๗๖, นีติ. ๑๐๐๕

วฺวตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **อ**ปจฺจยโลโป. ทชฺชติ ทชฺชนฺติ, ทชฺชสิ ทชฺชถ, ทชฺชามิ ทชฺชาม. ทชฺชาเทสาภาเว “โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. ทานํ เทติ,[๑] เทนฺติ, เทสิ เทถ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๐๘. **ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุ.**[๒]

ทาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **อํ** โหติ วา **มิม**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. ทมฺมิ ทมฺม, เทมิ เทม.

กมฺเม “ยมฺหิ ทาธา”อิจฺจาทินา **อี**กาโร. ทียเต ทียนฺเต, ทียติ ทียนฺติ, ทียฺยเต ทียฺยนฺเต, ทียฺยติ ทียฺยนฺติ วา อิจฺจาทิ.

ททาตุ ททนฺตุ, ททาหิ ททาถ, ททามิ ททาม. ททตํ ททนฺตํ, ททสฺสุ ททวฺโห, ทเท ททามเส. ทชฺชตุ ทชฺชนฺตุ อิจฺจาทิ. เทตุ เทนฺตุ, เทหิ เทถ, เทมิ เทม. **กมฺเม** ทียตํ ทียนฺตํ, ทียตุ ทียนฺตุ.

สตฺตมิยํ ทเท ทเทยฺย ทเทยฺยุํ, ทเทยฺยาสิ ทเทยฺยาถ, ทเทยฺยามิ ทเทยฺยาม. ทเทถ ทเทรํ, ทเทโถ ทเทยฺยาวฺโห, ทเทยฺยํ ทเทยฺยามฺเห. ทชฺเช ทชฺเชยฺย.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **เอยฺย**สฺสา**ตฺ**ตญฺจ. ทชฺชา,[๓] ทชฺชุํ ทชฺเชยฺยุํ. ทชฺเชยฺยาสิ ทชฺเชยฺยาถ, ทชฺชํ. เอยฺยามิสฺส อมาเทโส จ.[๔] ทชฺเชยฺยามิ ทชฺเชยฺยาม. **ทฺวิตฺตาภาเว** เทยฺย เทยฺยุํ, เทยฺยาสิ เทยฺยาถ. ทีเยถ ทีเยยฺย.

---

๑ ที.ปา. ๑๑/๓๓๖/๒๒๗

๒ กจฺ. ๔๘๒, โมคฺ. ๖/๒๒, นีติ. ๙๗๒

๓ นีติ. ๑๐๐๗

๔ นีติ. ๑๐๐๙

หิยฺยตฺตนิยํ อททา อททู, อทโท อททตฺถ, อททํ อททมฺห. อททตฺถ, อททมฺหเส. **กมฺเม** อทียิตฺถ.

อชฺชตนิมฺหิ อททิ อททึสุ อททุํ, อทชฺชิ อทชฺชึสุ, อทาสิ อทํสุ, อทาสิ อโท อทิตฺถ, อทาสึ อทาสิมฺห อทมฺห.[๑] อทา ทานํ[๒] ปุรินฺทโท. **กมฺเม** อทียิตฺถ อทียฺยิ.

ภวิสฺสนฺติยํ **อิ**การาคโม สรโลปาทิ. ททิสฺสติ ททิสฺสนฺติ, ทชฺชิสฺสติ ทชฺชิสฺสนฺติ. รสฺสตฺตํ. ทสฺสติ ทสฺสนฺติ, ทสฺสสิ ทสฺสถ, ทสฺสามิ ทสฺสาม. ทสฺสเต ทียิสฺสเต, ทียิสฺสติ.

กาลาติปตฺติยํ อททิสฺส อทชฺชิสฺส อทชฺชิสฺสา อทสฺส อทสฺสา, อทสฺสํสุ, อทียิสฺสถ อทียิสฺส อิจฺจาทิ.

ธา ธารเณ. ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ **อ**ปจฺจย-โลโป จ. “ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา”ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร. ทธาติ ทธนฺติ. **อปิ**ปุพฺโพ ตสฺส “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อ**การโลโป. “กฺวจิ ธาตู” ติอาทินา **ธ**การสฺส **ห**กาโร รสฺสตฺตญฺจ.[๓] ทฺวารํ ปิทหติ, ปิทหนฺติ. เทฺวภาวาภาเว นิธึ นิเธติ,[๔] นิเธนฺติ.

กมฺเม ธียเต ธียติ, ปิธียเต ปิธียติ.

ตถา ทธาตุ, ปิทหตุ, นิเธตุ นิเธนฺตุ, ทเธ ทเธยฺย, ปิทเห ปิทเหยฺย, นิเธ นิเธยฺย, ทธาสิ ปิทหิ, ธสฺสติ, ปิทหิสฺสติ ปริทเหสฺสติ, อธสฺส ปิทหิสฺส อิจฺจาทิ.

ชุโหตฺยาทินโย.

---

๑ สี. อทุมฺห
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๒๒๖๓/๓๖๗
๓ โมคฺ. ๕/๑๐๓, นีติ. ๑๐๕๙
๔ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๑๑

อวุทฺธิกา ตุทาที จ หูวาที จ ตถาปโร
ชุโหตฺยาที จตุทฺเธวํ เณยฺยา ภูวาทโย อิธ.

ภูวาทิคโณ.

รุธาทิคณ

รุธ อาวรเณ.[๑] ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิมฺหิ กเต วิภตฺตุปฺปตฺติ. “อ” อิติ วตฺตเต.

๕๐๙. **รุธาทิโต นิคฺคหีต ปุพฺพญฺจ.**[๒]

จตุปฺปทมิทํ. **รุธ**อิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, นิคฺคหีตญฺจ ตโต ปุพฺพํ หุตฺวา อาคโม โหติ. ตญฺจ นิคฺคหีตํ ปกติยา สรานุคตตฺตา ธาตุสฺสรโต ปรํ โหติ. **จ**สทฺเทน อิอีเอโอปจฺจยา จ.[๓] นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. อิธ สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติ. ตทาคมสฺส **ต**คฺคหเณน คหณโต.[๔]

โส มคฺคํ รุนฺธติ, รุนฺธนฺติ, รุนฺธสิ รุนฺธถ, รุนฺธามิ รุนฺธาม. รุนฺธเต รุนฺธนฺเต อิจฺจาทิ. **อิ**การาทิปฺปจฺจเยสุ ปน รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุนฺเธติ, รุนฺโธตีติปิ โหติ.

กมฺเม นิปุพฺโพ **ย**ปฺปจฺจยสฺส “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ฌ**กาเร กเต “วคฺเค โฆสา”ติอาทินา ทฺวิตฺตํ. มคฺโค

---

๑ สี, นีติ. รุธิ อาวรเณ
๒ กจฺ. ๔๔๖, โมคฺ. ๕/๑๙, นีติ. ๙๒๖
๓ นีติ. ๙๒๗
๔ นีติ. ๑๐๖๒

นิรุชฺฌเต เตน, นิรุชฺฌนฺเต. ปรสฺสปทตฺเต นิรุชฺฌติ นิรุชฺฌนฺติ. นิรุชฺฌสิ นิรุชฺฌถ, นิรุชฺฌามิ นิรุชฺฌาม.

รุนฺธตุ รุนฺธนฺตุ, รุนฺธาหิ รุนฺธถ, รุนฺธามิ รุนฺธาม. รุนฺธตํ รุนฺธนฺตํ, รุนฺธสฺสุ รุนฺธวฺโห, รุนฺเธ รุนฺธามเส. นิรุชฺฌตํ นิรุชฺฌนฺตํ, นิรุชฺฌตุ นิรุชฺฌนฺตุ, รุนฺเธ รุนฺเธยฺย รุนฺเธยฺยุํ, รุนฺเธถ รุนฺเธรํ, นิรุชฺเฌถ นิรุชฺเฌยฺย อิจฺจาทิ. รุนฺธิ รุนฺธึสุ, อรุนฺธิ นิรุชฺฌิตฺถ, นิรุชฺฌิ นิรุชฺฌึสุ, รุนฺธิสฺสติ รุนฺธิสฺสนฺติ, นิรุชฺฌิสฺสเต นิรุชฺฌิสฺสนฺเต, นิรุชฺฌิสฺสติ นิรุชฺฌิสฺสนฺติ, อรุนฺธิสฺส อรุนฺธิสฺสํสุ, นิรุชฺฌิสฺสถ นิรุชฺฌิสฺส อิจฺจาทิ.

ฉิทิ ทฺวิธากรเณ. ฉินฺทติ ฉินฺทนฺติ. **กมฺเม** ฉิชฺชเต ฉิชฺชนฺเต. ฉิชฺชติ ฉิชฺชนฺติ. ตถา ฉินฺทตุ ฉินฺทนฺตุ, ฉิชฺชตุ ฉิชฺชนฺตุ, ฉินฺเท ฉินฺเทยฺย ฉิชฺเชยฺย, อฉินฺทิ ฉินฺทิ ฉินฺทึสุ, อฉิชฺชิตฺถ ฉิชฺชิ, ฉินฺทิสฺสติ ฉินฺทิสฺสนฺติ. **สฺส**สฺส **ฉ**าเทเส เฉจฺฉติ เฉจฺฉนฺติ,[๑] เฉจฺฉิติ วา. **กมฺเม** ฉิชฺชิสฺสเต ฉิชฺชิสฺสนฺเต, ฉิชฺชิสฺสติ ฉิชฺชิสฺสนฺติ, อฉินฺทิสฺส อฉิชฺชิสฺส อิจฺจาทิ.

ภิทิ วิทารเณ. ภินฺทติ ภินฺทนฺติ อิจฺจาทิ.

ยุช โยเค. ยุญฺชติ ยุญฺชนฺติ, ยุชฺชเต ยุชฺชนฺเต, ยุชฺชติ ยุชฺชนฺติ, ยุญฺชตุ ยุชฺชตํ, ยุญฺเช ยุชฺเชถ, อยุญฺชิ อยุญฺชึสุ, อยุชฺชิตฺถ อยุชฺชิ, ยุญฺชิสฺสติ ยุญฺชิสฺสนฺติ, ยุชฺชิสฺสเต ยุชฺชิสฺสนฺเต, ยุชฺชิสฺสติ ยุชฺชิสฺสนฺติ, อยุญฺชิสฺส, อยุชฺชิสฺสถ อยุชฺชิสฺส อิจฺจาทิ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ. ภุญฺชติ ภุญฺชนฺติ อิจฺจาทิ.

---

๑ นีติ. ๑๐๙๖

ภวิสฺสนฺติยํ “กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห”ติ สุตฺเต **สปฺปจฺจย**-คฺคหเณน ภุชโต **สฺส**สฺส **ข**าเทโส. “โก เข จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **ก**กาโร วุทฺธิ. โภกฺขติ[๑] โภกฺขนฺติ, โภกฺขสิ โภกฺขถ, โภกฺขามิ โภกฺขาม. **ข**าเทสาภาเว ภุญฺชิสฺสติ ภุญฺชิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

มุจ โมจเน. มุญฺจติ มุญฺจนฺติ, มุจฺจเต มุจฺจนฺเต, มุญฺจตุ มุญฺจนฺตุ, มุจฺจตํ มุจฺจนฺตํ, มุญฺเจ มุญฺเจยฺย มุญฺเจยฺยุํ, มุจฺเจถ มุจฺเจรํ, อมุญฺจิ อมุญฺจึสุ, อมุจฺจิตฺถ, โมกฺขติ โมกฺขนฺติ, มุญฺจิสฺสติ มุญฺจิสฺสนฺติ, มุจฺจิสฺสเต มุจฺจิสฺสนฺเต, อมุญฺจิสฺส อมุจฺจิสฺสถ อิจฺจาทิ.

รุธาทิคโณ.

ทิวาทิคณ

ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติถุติกนฺติคตีสุ. ปุเร วิย ธาตฺวนฺต-โลปวิภตฺตุปฺปตฺติโย.

๕๑๐. **ทิวาทิโต โย.**[๒]

ทิวาทิโต ธาตุคณโต **ย**ปฺปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ.

“ยคฺคหณํ, จวคฺคยการวการตฺตํ, สธาตฺวนฺตสฺส, ปุพฺพรูปนฺ”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ นีติ. ๑๐๖๐-๑

๒ กจฺ. ๔๔๗, โมคฺ. ๕/๒๑, นีติ. ๙๒๘

๕๑๑. ตถา กตฺตริ จ.[๑]

ยถา ภาวกมฺเมสุ **ย**ปฺปจฺจยสฺสาเทโส โหติ, ตถา กตฺตริปิ **ย**ปฺปจฺจยสฺส สธาตฺวนฺตสฺส **จวคฺคย**การ**ว**การาเทโส ปุพฺพรูปญฺจ กาตพฺพานีติ ธาตฺวนฺตสฺส **ว**การตฺตา สห เตน **ย**การสฺส **ว**กาเร กเต ทฺวิภาโว. "โท ธสฺส จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน "โพ วสฺสา"ติ วุตฺตตฺตา **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ. ทิพฺพติ ทิพฺพนฺติ, ทิพฺพสิ ทิพฺพถ, ทิพฺพามิ ทิพฺพาม.

กมฺเม ทิพฺพเต ทิพฺพนฺเต, ทิพฺพติ ทิพฺพนฺติ. ทิพฺพตุ, ทิพฺพตํ, ทิพฺเพ ทิพฺเพถ, อทิพฺพิ อทิพฺพิตฺถ, ทิพฺพิสฺสติ, ทิพฺพิสฺสเต, อทิพฺพิสฺส อิจฺจาทิ.

สิวุ ตนฺตสนฺตาเน.[๒] สิพฺพติ สิพฺพนฺติ. สิพฺพตุ, สิพฺเพยฺย. อสิพฺพิ สิพฺพิ, สิพฺพิสฺสติ, อสิพฺพิสฺส อิจฺจาทิ.

ปท คติมฺหิ. **อุ**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตํ. "ตถา กตฺตริ จา"ติ สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตญฺจ.

อุปฺปชฺชติ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชเต อุปฺปชฺชนฺเต อุปฺปชฺชเร.

กมฺเม ปฏิปชฺชเต ปฏิปชฺชนฺเต, ปฏิปชฺชติ ปฏิปชฺชนฺติ. **ภาเว** อุปฺปชฺชเต ตยา.

ตถา อุปฺปชฺชตุ, อุปฺปชฺเชยฺย, อุทปชฺชา, อุทปชฺชถ, อุทปาทิ,[๓] อุปฺปชฺชี, อุปฺปชฺชิตฺถ, อุปฺปชฺชิสฺสติ, อุปฺปชฺชิสฺส อุปฺปชฺชิสฺสา อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๔๔๔, โมคฺ. ๑/๔๙, นีติ. ๙๒๔   ๒ สี. ตนฺตุสนฺตาเน

๓ โมคฺ. ๕/๑๖๑

พุธ อวคมเน. **ย**ปฺปจฺจยปรตฺตา น วุทฺธิ. **ฌ**การาเทโสว วิเสโส. ธมฺมํ พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติ, พุชฺฌเต พุชฺฌนฺเต พุชฺฌเร วา.

กมฺเม พุชฺฌเต มยา ธมฺโม, พุชฺฌนฺเต, พุชฺฌติ พุชฺฌนฺติ. พุชฺฌตุ, พุชฺเฌยฺย, อพุชฺฌิ, อพุชฺฌิตฺถ, พุชฺฌิสฺสติ, อพุชฺฌิสฺส.

ยุธ สมฺปหาเร. ยุชฺฌติ ยุชฺฌนฺติ.

กุธ โกเป. กุชฺฌติ กุชฺฌนฺติ.

วิธ ตาฬเน. วิชฺฌติ วิชฺฌนฺติ อิจฺจาทิ.

นห พนฺธเน. "หวิปริยโย"ติ โยควิภาเคน วิปริยโย. สนฺนยฺหติ สนฺนยฺหนฺติ อิจฺจาทิ.

มน ญาเณ. ญาเทโสว วิเสโส. มญฺญติ มญฺญนฺติ อิจฺจาทิ.

ทา อาทาเน. **สํอา**ปุพฺโพ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อิ**กาโร.[1] สีลํ สมาทิยติ,[2] สมาทิยนฺติ อิจฺจาทิ.

ตุส ปีติมฺหิ. **ย**ปฺปจฺจยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ. ตุสฺสติ ตุสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา **สมุ** อุปสเม. สมฺมติ สมฺมนฺติ.

กุป โกเป. กุปฺปติ กุปฺปนฺติ.

ชน ชนเน. "ชนาทีนมา ติมฺหิ จา"ติ เอตฺถ "ชนาทีนมา"ติ โยควิภาเคน **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อา**กาโร.[3] ชายติ ชายนฺติ, ชายเต ชายนฺเต.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๓๒, นีติ. ๑๐๖๓ ๒ อภิ.ป. ๔๐/๔๒๓/๑๓๕ ๓ นีติ. ๑๐๖๔

กมฺเม ชนียติ ชนียนฺติ. ชายตุ, ชาเยยฺย, อชายิ อชนิ, ชายิสฺสติ ชนิสฺสติ, อชายิสฺส อชนิสฺส อิจฺจาทิ.

ทิวาทิคโณ.

สฺวาทิคณ

สุ สวเณ. ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ.

๕๑๒. **สฺวาทิโต ณุณาอุณา จ.**[๑]

สุอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **ณุณาอุณา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. "อณฺเณสุ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺส วุทฺธิ. ตตฺเถวานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **สฺวา**ทีนํ **ณุณา**ทีสุ น วุทฺธิ.

ธมฺมํ สุโณติ. สรโลปาทิ. สุณนฺติ, สุโณสิ สุโณถ, สุโณมิ สุโณม. **ณา**ปจฺจเย สุณาติ สุณนฺติ, สุณาสิ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา รสฺสตฺตํ. สุณสิ สุณาถ สุณถ, สุณามิ สุณาม.

กมฺเม **ย**ปฺปจฺจเย "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ทีโฆ.[๒] สูยเต สูยนฺเต, สูยติ สูยนฺติ. ทฺวิตฺเต รสฺสตฺตํ. สุยฺยติ สุยฺยนฺติ, สูยฺยติ สูยฺยนฺติ วา.

สุโณตุ สุณนฺตุ, สุโณหิ สุโณถ, สุโณมิ สุโณม. สุณาตุ สุณนฺตุ, สุณ สุณาหิ สุณาถ, สุณามิ สุณาม. สุณตํ สุณนฺตํ, สุณสฺสุ

---

๑ กจฺ. ๔๔๘, โมคฺ. ๕/๒๕, นีติ. ๙๒๙　　๒ โมคฺ. ๕/๑๓๙

สุณวฺโห, สุเณ สุณามเส. **กมฺเม** สูยตํ สูยนฺตํ, สูยตุ สูยนฺตุ.

สุเณ สุเณยฺย สุเณยฺยุํ, สุเณยฺยาสิ สุเณยฺยาถ, สุเณยฺยามิ สุเณยฺยาม. สุเณถ สุเณรํ, สุเณโถ สุเณยฺยาวฺโห, สุเณยฺยํ สุเณยฺยามฺเห. สูเยถ สูเยยฺย.

อสุณิ สุณิ อสุณึสุ สุณึสุ, อสุณิ อสุณิตฺถ, อสุณึ สุณึ อสุณิมฺห สุณิมฺห. อสุณิตฺถ สุณิตฺถ. **ณา**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ **ส**สฺส ทฺวิภาโว. **สา**คโม. อสฺโสสิ อสฺโสสึสุ ปจฺจสฺโสสุํ,[๑] อสฺโสสิ อสฺโสสิตฺถ, อสฺโสสึ อสฺโสสิมฺห อสฺโสสิมฺหา[๒] วา, อสฺโสสิตฺถ, อสฺสูยิตฺถ อสฺสูยิ.

สรโลปาทิ. สุณิสฺสติ สุณิสฺสนฺติ, สุณิสฺสสิ สุณิสฺสถ, สุณิสฺสามิ สุณิสฺสาม. สุณิสฺสเต สุณิสฺสนฺเต, สุณิสฺสเส สุณิสฺสวฺเห, สุณิสฺสํ สุณิสฺสามฺเห. **ณา**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ. โสสฺสติ โสสฺสนฺติ, โสสฺสสิ โสสฺสถ, โสสฺสามิ โสสฺสาม. โสสฺสเต, สูยิสฺสเต, สูยิสฺสติ. อสุณิสฺส, อสูยิสฺส อิจฺจาทิ.

หิ คติมฺหิ. **ป**ปุพฺโพ **ณา**ปจฺจโย. ปหิณาติ ปหิณติ วา, ปหิณนฺติ, ปหิณาตุ ปหิณนฺตุ, ปหิเณยฺย, ปหิณิ, ทูตํ ปาเหสิ,[๓] ปหิณิสฺสติ, ปหิณิสฺส อิจฺจาทิ.

วุ สํวรเณ. อาวุณาติ อาวุณนฺติ อิจฺจาทิ.

มิ ปกฺเขเป. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ณสฺส นตฺตํ, มิโนติ มินนฺติ อิจฺจาทิ.

อป ปาปุณเน. **ป**ปุพฺโพ สรโลเป “ทีฆนฺ”ติ ทีโฆ, **อุณา**ปจฺจโย.[๔]

---

๑ โมคฺ. ๖/๔๐,๖๐
๒ สี. อสฺสุมฺห
๓ วิ.มหา. ๔/๑๐๕/๑๒๑
๔ โมคฺ. ๕/๑๒๑

สมฺปตฺตึ ปาปุณาติ, ปาปุณนฺติ, ปาปุณาสิ ปาปุณาถ, ปาปุณามิ ปาปุณาม.

กมฺเม ปาปียติ ปาปียนฺติ. ตถา ปาปุณาตุ, ปาปียตุ, ปาปุเณ ปาปุเณยฺย, ปาปีเยยฺย, ปาปุณิ ปาปุณึสุ, ปาปียิ, ปาปุณิสฺสติ, ปาปียิสฺสติ, ปาปุณิสฺส, ปาปียิสฺส อิจฺจาทิ.

สก สตฺติมฺหิ. ทฺวิภาโว. สกฺกุณาติ[๑] สกฺกุณนฺติ.

ภาเว "ปุพฺพรูปญฺจา"ติ ปุพฺพรูปตฺตํ. สกฺกเต ตยา สกฺกติ วา, สกฺกุณาตุ, สกฺกุเณยฺย. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **สก**นฺตสฺส **ข**าเทโส อชฺชตนาทิมฺหิ.[๒] อสกฺขิ สกฺขิ[๓] อสกฺขึสุ สกฺขึสุ, สกฺขิสฺสติ สกฺขิสฺสนฺติ. อสกฺขิสฺส อสกฺขิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

สฺวาทิคโณ.

กิยาทิคณ

กี ทพฺพวินิมเย. **วิ**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตํ. ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ.

๕๑๓. กิยาทิโต นา.[๔]

กีอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **นา**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ. **นา**ปรตฺตา น วุทฺธิ. "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา **กิยา**ทีนํ **นา**มฺหิ รสฺสตฺตํ.[๕] กีโต **นา**ปจฺจย**น**การสฺส **ณ**ตฺตญฺจ.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๒๑

๒ โมคฺ. ๖/๕๘-๙, นีติ. ๑๐๖๕

๓ ที.สี. ๙/๒๗๔/๙๕

๔ กจฺ. ๔๔๙, โมคฺ. ๕/๒๓-๔, นีติ. ๙๓๐

๕ โมคฺ. ๖/๓๒, นีติ. ๑๐๗๔

ภณฺฑํ วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติ. วิกฺกียติ, วิกฺกียนฺติ. วิกฺกิณาตุ, วิกฺกิณนฺตุ. วิกฺกียตุ, วิกฺกียนฺตุ. วิกฺกิเณ วิกฺกิเณยฺย. วิกฺกีเยยฺย, วิกฺกีเยยฺยุํ, อวิกฺกิณิ วิกฺกิณิ. วิกฺกียิตฺถ วิกฺกียิ. วิกฺกิณิสฺสติ, วิกฺกิณิสฺสนฺติ. วิกฺกียิสฺสติ, วิกฺกียิสฺสนฺติ. อวิกฺกิณิสฺส, อวิกฺกิณิสฺสํสุ วิกฺกียิสฺส, วิกฺกียิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ชิ ชเย. กิเลเส ชินาติ, ชินนฺติ, ชียติ, ชียนฺติ. เอวํ ชินาตุ, ชียตุ. ชิเนยฺย, ชีเยยฺย. อชินิ ชินิ อชินึสุ ชินึสุ, อเชสิ อเชสุํ, อชินิตฺถ อชียิตฺถ อชียิ. ชินิสฺสติ ชินิสฺสนฺติ, วิเชสฺสติ วิเชสฺสนฺติ, ชียิสฺสติ ชียิสฺสนฺติ. อชินิสฺส, อชียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา **จิ** จเย. จินาติ จินนฺติ อิจฺจาทิ.

ญา อวโพธเน. **นา**ปจฺจโย.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๑๔. ญาสฺส ชาชํนา.[๑]

ญาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ชาชํนา**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา.

ชาเทโส นามฺหิ ชํ ญามฺหิ นาภาโว ติมฺหิ เอวิธ
วตฺถิตวิภาสตฺถ- วาสทฺทสฺสานุวตฺตนา.

ธมฺมํ วิชานาติ วินายติ วา, วิชานนฺติ.

กมฺเม วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติ. อิวณฺณาคเม ปุพฺพโลโป “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา **เอ**กาโร[๒] ทฺวิตฺตญฺจ. เญยฺยติ เญยฺยนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๗๐, โมคฺ. ๕/๑๒๐,๖/๖๒ ๒ นีติ. ๑๐๖๙

วิชานาตุ วิชานนฺตุ. รสฺสตฺตํ. วิชาน วิชานาหิ วิชานาถ, วิชานามิ วิชานาม. วิชานตํ วิชานนฺตํ, วิชานสฺสุ, วิญฺญายตุ วิญฺญายนฺตุ.

๕๑๕. เอยฺยสฺส ญาโต อิยาญา.[๑]

เอยฺยสฺส วิภตฺติสฺส **ญา**อิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **อิยาญา**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา. สรโลปาทิ. วิชานิยา.

ญาเทเส **ญา**สฺส **ชํ**อาเทโส.

“ญาโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๑๖. นาสฺส โลโป ยการตฺตํ.[๒]

ญาอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **นา**ปจฺจยสฺส โลโป โหติ วา **ย**การตฺตญฺจ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน

ญามฺหิ นิจฺจญฺจ นาโลโป วิภาสาชฺชตนาทิสุ
อญฺญตฺถ น จ โหตายํ นาโต ติมฺหิ ยการตา.

นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. วิชญฺญา วิชาเนยฺย วิชาเนยฺยุํ, วิชาเนยฺยาสิ วิชาเนยฺยาถ, วิชาเนยฺยามิ วิชาเนยฺยาม วิชาเนมุ[๓] วา. วิชาเนถ. วิญฺญาเยยฺย วิญฺญาเยยฺยุํ.

สมชานิ สญฺชานิ สญฺชานึสุ. **นา**โลเป อญฺญาสิ[๔] อญฺญาสุํ, วิชานิตฺถ, วิญฺญายิตฺถ. ปญฺญายิ ปญฺญายึสุ, วิชานิสฺสติ วิชานิสฺสนฺติ, ญสฺสติ ญสฺสนฺติ, วิญฺญายิสฺสเต วิญฺญายิสฺสนฺเต, ปญฺญายิสฺสติ

---

๑ กจฺ. ๕๐๘, โมคฺ. ๖/๖๓, นีติ. ๑๐๒๑
๒ กจฺ. ๕๐๙, โมคฺ. ๖/๖๑, นีติ. ๑๐๒๒
๓ โมคฺ. ๖/๗๘, นีติ. ๑๐๗๐
๔ โมคฺ. ๖/๖๔

ปญฺญายิสฺสนฺติ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **สฺส**สฺส **หิ** จ.[๑] ปญฺญายิหิติ ปญฺญายิหินฺติ. อชานิสฺส, อชานิสฺสถ. อญฺญายิสฺสถ อญฺญายิสฺส อิจฺจาทิ.

มา มาเน. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **มา**นฺตสฺส **อิ**กาโร.[๒] มินาติ มินนฺติ. **กมฺเม** มียติ มียนฺติ อิจฺจาทิ.

ลู เฉทเน. **นา**มฺหิ รสฺสตฺตํ. ลุนาติ ลุนนฺติ, ลูยติ ลูยนฺติ อิจฺจาทิ.

ธู กมฺปเน. ธุนาติ ธุนนฺติ, ธูยติ ธูยนฺติ อิจฺจาทิ.

คห อุปาทาเน. **นา**มฺหิ สมฺปตฺเต

๕๑๗. คหาทิโต ปฺป-ณฺหา.[๓]

คหอิจฺเจวมาทิโต ธาตุโต **ปฺป-ณฺหา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ. **อาทิ**สทฺโทยํ ปกาโร.

“คหสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๑๘. หโลโป ณฺหามฺหิ.[๔]

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ห**การสฺส โลโป โหติ **ณฺหา**มฺหิ ปจฺจเย ปเร. สีลํ คณฺหาติ. รสฺสตฺเต คณฺหติ วา, คณฺหนฺติ, คณฺหาสิ คณฺหาถ, คณฺหามิ คณฺหาม.

---

๑ โมค. ๖/๖๕, นีติ. ๑๐๗๒

๒ นีติ. ๑๐๗๓

๓ กจฺ. ๔๕๐, นีติ. ๙๓๑

๔ กจฺ. ๔๙๐, โมค. ๕/๑๗๙, นีติ. ๑๐๖๕

กมฺเม “เย”ติ วตฺตมาเน “หวิปริยโย โล วา”ติ **ห**การสฺส **ย**กาเรน วิปริยโย โหติ. คยฺหติ คยฺหนฺติ.

คณฺหาตุ คณฺหนฺตุ, คณฺห คณฺหาหิ คณฺหาถ, คณฺหามิ คณฺหาม. คณฺหตํ คณฺหนฺตํ, คยฺหตํ, คยฺหนฺตํ, คยฺหตุ คยฺหนฺตุ, คณฺเห คณฺเหยฺย คณฺเหยฺยุํ, คยฺเหยฺย คยฺเหยฺยุํ, อคฺคณฺหิ คณฺหิ อคฺคณฺหึสุ คณฺหึสุ.

ยทา “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อสพฺพธาตุเก วิกรณปจฺจยสฺส โลโป **อิ**การาคมสฺส **เอ**กาโร จ.[๑] ตทา **สา**คโม.[๒]

อคฺคเหสิ อคฺคเหสุํ, อคฺคหิ อคฺคหึสุ อคฺคหุํ, อคฺคยฺหิตฺถ อคฺคยฺหิ. คณฺหิสฺสติ คณฺหิสฺสนฺติ, คเหสฺสติ คเหสฺสนฺติ, คหียิสฺสเต คหียิสฺสนฺเต, คยฺหิสฺสติ คยฺหิสฺสนฺติ. อคฺคณฺหิสฺส อคฺคหิสฺส อคฺคณฺหิสฺสถ อคฺคหิสฺสถ, อคฺคยฺหิสฺสถ, อคฺคยฺหิสฺส อิจฺจาทิ.

ปฺปปฺปจฺจเย

๕๑๙. **คหสฺส เฆ ปฺเป.**[๓]

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **เฆ**อาเทโส โหติ **ปฺป**ปฺปจฺจเย ปเร. เฆปฺปติ อิจฺจาทิ.

กิยาทิคโณ.

---

๑ นีติ. ๑๐๗๖　　๒ สี. สาคโม.

๓ กจฺ. ๔๘๙, โมคฺ. ๕/๑๗๘, นีติ. ๙๘๑

ตนาทิคณ

ตนุ วิตฺถาเร. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลปวิภตฺตุปฺปตฺติโย.

๕๒๐. **ตนาทิโต โอยิรา.**[๑]

ตนุอิจเจวมาทิโต ธาตุคณโต **โอยิร**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ. กรโตวายํ **ยิร**ปฺปจฺจโย.

ธมฺมํ ตโนติ ตโนนฺติ, ตโนสิ ตโนถ, ตโนมิ ตโนม.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๒๑. **อุตฺตโมกาโร.**[๒]

ตนาทิโต **โอ**การปฺปจฺจโย **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เอตฺถ จ วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต “โอกาโร”ติ **โอ**วิกรณํ คยฺหติ. ตนุเต. พหุวจเน “ยวการา จา”ติ **ว**ตฺตํ. ตนฺวนฺเต, ตนุเส ตนฺวฺเห, ตนฺเว ตนฺมฺเห.

กมฺเม “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ตนุ**ธาตฺวนฺตสฺส **ยมฺหิ อา**กาโร,[๓] ปตายเต, ปตายนฺเต, ปตายติ, ปตายนฺติ. **อา**การาภาเว ปตญฺญติ, ปตญฺญนฺติ. ตโนตุ, ตโนนฺตุ. ตเนยฺย, ตเนยฺยุํ. อตนิ, อตนึสุ, อตายิตฺถ ปตายิ. ตนิสฺสติ, ตนิสฺสนฺติ, ปตายิสฺสติ, ปตายิสฺสนฺติ. อตนิสฺส, ปตายิสฺส อิจฺจาทิ.

กร กรเณ. ปุญฺญํ กโรติ.

---

๑ กจฺ. ๔๕๑, โมคฺ. ๕/๒๖, นีติ. ๙๓๒ ๒ กจฺ. ๕๑๑, โมคฺ. ๖/๗๖-๗, นีติ. ๑๐๒๔
๓ โมคฺ. ๕/๑๓๘

พหุวจเน “วา”ติ วตฺตมาเน “อุตฺตโมกาโร”ติ **อุ**ตฺเต กเต “วา, อุตฺตนุ”ติ จ วตฺตเต.

๕๒๒. **กรสฺสากาโร จ.**[๑]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. “ยวการา จา”ติ อปทนฺตสฺส ปร**อุ**การสฺส **ว**กาโร. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตุ**ร**การสฺส **ว**การสฺมึ โลโป.[๒] **ว**การสฺส ทฺวิตฺเต ตสฺส “พฺโพ วฺวสฺสา”ติ **พ**การทฺวยํ.[๓] กุพฺพนฺติ กโรนฺติ, กโรสิ กโรถ, กโรมิ กโรม. ตถา กุรุเต กุพฺพนฺเต, กุรุเส กุรุวฺเห, กุพฺเพ กุรุมฺเห. **ยิร**ปฺปจฺจเย **ร**การโลโป.[๔] กยิรติ กยิรนฺติ อิจฺจาทิ.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย “อิวณฺณาคโม วา”ติ **อี**การาคโม. **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ. กรียฺยเต กโฏ เตน, กรียฺยติ กรียฺยนฺติ, กรียติ กรียนฺติ วา. **อี**การาภาเว “ตสฺส จวคฺค” อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การตฺตํ[๕] ทฺวิตฺตญฺจ. กยฺยติ กยฺยนฺติ. **อิ**การาคเม “กฺวจิ ธาตุ”อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน **รย**านํ วิปริยโย.[๖] กยิรติ กโฏ เตน, กยิรนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา กุสลํ กโรตุ กุรุตุ วา, กุพฺพนฺตุ กโรนฺตุ, กโรหิ กโรถ, กโรมิ กโรม. กุรุตํ กุพฺพนฺตํ, กุรุสฺสุ กุรสฺสุ[๗] วา, กุรุวฺโห, กุพฺเพ กุพฺพามเส.

---

๑ กจฺ. ๕๑๒, นีติ. ๑๐๒๕　　๒ นีติ. ๑๐๒๖,๑๐๗๘　　๓ โมคฺ. ๕/๑๗๗
๔ นีติ. ๑๐๗๙　　๕ นีติ. ๑๐๖๘　　๖ นีติ. ๑๐๘๐
๗ สี. กรสฺสุ

กมฺเม กรียตุ กรียนฺตุ, กยฺยตํ กยิรตํ, กยิรตุ.

สตฺตมิยํ [๑] กเร กเรยฺย กเรยฺยุํ, กเรยฺยาสิ กเรยฺยาถ, กเรยฺยามิ กเรยฺยาม. **อตฺเต** กุพฺเพ กุพฺเพยฺย.

ยิรปฺปจฺจเย

ยิรโต อาตฺตเมยฺยสฺส เอถาทิสฺเสยฺยุมาทิสุ
เอยฺยสทฺทสฺส โลโป จ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา.[๒]

สรโลปาทิ. กยิรา กยิรุํ, กยิราสิ กยิราถ, กยิรามิ กยิราม. **อตฺตโนปเท** กยิราถ ธีโร กุพฺเพถ กเรถ วา. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **กุ**สฺส **กฺรุ** จ.[๓] กฺรุพฺเพถ กฺรุพฺเพรํ, กฺรุพฺเพโถ กฺรุพฺเพยฺยาวฺโห, กฺรุพฺเพยฺยํ กฺรุพฺเพยฺยามฺเห.[๔] **กมฺเม** กรีเยยฺย กรีเยยฺยุํ.

หิยฺยตฺตนิยํ "กรสฺส กา"ติ โยควิภาเคน **กา** โหติ.[๕] สรโลปาทิ.

อกา อกรา อกรู, อกโร อกตฺถ อกโรตฺถ, อกํ อกรํ อกมฺห อกรมฺห, อกตฺถ, อกรึ, อกรมฺหเส.

"วา"ติ วตฺตเต.

๕๒๓. กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิ.[๖]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺเสว **กาส**ตฺตํ โหติ วา อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ ปเร. "กาสตฺต"มิติ ภาวนิทฺเทเสน อณฺณสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโม. อถ วา ยทา **กร**สฺส **กา** โหติ **ส**ตฺตญฺจาคโม อชฺชตนิมฺหิ

---

๑ โมค. ๑/๓๗ ๒ โมคฺ. ๖/๗๐-๒, นีติ. ๑๐๘๑-๗ ๓ นีติ. ๑๐๒๖

๔ สี. กฺรพฺเพถ วา."กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา กุสฺส กฺร จ. กุพฺเพรํ ฯเปฯ กุพฺเพยฺยามฺเห

๕ นีติ. ๑๐๐๙ ๖ กจฺ. ๔๙๑, โมคฺ. ๖/๒๔, นีติ. ๙๘๓

วาติ อตฺโถ, ตทา “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโมปิ สิชฺฌติ.[๑] “โยควิภาคโต อิฏฺฐปฺปสิทฺธี”ติ เยภุยฺเยน ทีฆโตว โหติ. “กรสฺส กา”ติ โยควิภาเคน **กา**ภาโว จ หิยฺยตฺตนิยํ สิทฺโธ โหติ.

อกาสิ อกาสุํ, อกาสิ อกาสิตฺถ, อกาสึ อกาสิมฺห. อกาสิตฺถ. **กาส**ตฺตาภาเว อกริ กริ อกรึสุ กรึสุ อกํสุ[๒] อกรุํ, อกริ อกริตฺถ, อกรึ กรึ อกริมฺห กริมฺห. อกริตฺถ, อกรียิตฺถ อกรียิ วา.

“วา, โลโป, ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา”ติ จ วตฺตเต.

๕๒๔. **กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห.**[๓]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สปฺปจฺจยสฺส **กาหา**เทโส โหติ วา ภวิสฺสนฺติมฺหิ, **สฺส**สฺส จ โลโป โหติ. อธิกภูต**สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **วจมุจภุชา**ทิโต **สฺส**สฺส **ขา**เทโส **วสฉิทิลภา**ทิโต **ฉา**เทโส จ โหติ.[๔]

กาหติ กาหนฺติ, กาหสิ กาหถ, กาหามิ กาหาม. **อิ**การาคเม กาหิติ กาหินฺติ อิจฺจาทิ. **กาหา**ภาเว กริสฺสติ กริสฺสนฺติ, กริสฺสสิ กริสฺสถ, กริสฺสามิ กริสฺสาม. กริสฺสเต กริสฺสนฺเต, กริสฺสเส กริสฺสวฺเห, กริสฺสํ กริสฺสามฺเห. กรียิสฺสติ กรียิสฺสนฺติ. อกริสฺส อกรียิสฺสา อิจฺจาทิ.

ยทา **สํ**ปุพฺโพ, ตทา “ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา”ติ โยควิภาเคน **ตฺยา**ทิวิภตฺตีสุปิ **สํ**ปุพฺพกโรติสฺส **ขรา**เทโส.[๕]

---

๑ นีติ. ๑๐๖๗,๑๐๗๕　๒ นีติ. ๑๐๓๖　๓ กจฺ. ๔๘๑, โมคฺ. ๖/๒๕, นีติ. ๙๖๒
๔ โมคฺ. ๖/๒๖-๗　๕ โมคฺ. ๕/๑๓๓, นีติ. ๑๐๙๐

อภิสงฺขโรติ อภิสงฺขโรนฺติ, อภิสงฺขรียติ อภิสงฺขรียนฺติ, อภิสงฺขโรตุ, อภิสงฺขเรยฺย, อภิสงฺขริ. **ขา**เทเส อภิสงฺขาสิ วา. อภิสงฺขริสฺสติ, อภิสงฺขริสฺส อิจฺจาทิ.

สก สตฺติมฺหิ. **โอ**ปจฺจโย. สกฺโกติ สกฺโกนฺติ, สกฺโกสิ สกฺโกถ, สกฺโกมิ สกฺโกม อิจฺจาทิ.

อป ปาปุณเน. **ป**ปุพฺโพ. ปปฺโปติ ปปฺโปนฺติ, ปปฺโปสิ ปปฺโปถ, ปปฺโปมิ ปปฺโปม. ปปฺโปตุ ปปฺโปนฺตุ อิจฺจาทิ.

ตนาทิคโณ.

จุราทิคณ

จุร เถยฺเย. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป วิภตฺตุปฺปตฺติ.

“ตถา กตฺตริ จา”ติ อิโต “กตฺตรี”ติ จ สีหวิโลกเนน **ภาวกมฺม**คฺคหณานิ จ วตฺตนฺเต, มณฺฑูกคติยา **การิต**คฺคหณญฺจ.

๕๒๕. จุราทิโต เณณยา.[๑]

จุรอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **เณณย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ ภาเว จ กมฺมนิ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. “การิตํ วิย ณานุพนฺโธ”ติ เณณยานํ การิตพฺยปเทโส.

๕๒๖. การิตานํ โณ โลปํ.[๒]

การิตปจฺจยานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเต.

---

๑ กจฺ. ๔๕๒, โมคฺ. ๕/๑๕, นีติ. ๙๓๓ ๒ กจฺ. ๕๒๓,

๕๒๗. **อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต.**[๑]

อสํโยคนฺตสฺส ธาตุสฺส การิเต ปเร วุทฺธิ โหตีติ **อุ**การสฺ**โส**กาโร วุทฺธิ.

ธนํ โจเรติ, โจเรนฺติ, โจเรสิ โจเรถ, โจเรมิ โจเรม. **ณย**ปฺปจฺจเย โจรยติ โจรยนฺติ, โจรยสิ โจรยถ, โจรยามิ โจรยาม. โจรยเต โจรยนฺเต, โจรยเส โจรยวฺเห, โจรเย โจรยามฺเห.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย **อี**การาคโม สรโลปาทิ จ. โจรียเต เทวทตฺเตน โจรียติ, โจรียนฺติ อิจฺจาทิ.

โจเรตุ โจเรนฺตุ, โจเรหิ, โจรยตุ โจรยนฺตุ, โจรย โจรยาหิ.

โจเรยฺย โจเรยฺยุํ, โจรเย โจรเยยฺยุํ, อโจเรสิ โจเรสิ อโจเรสุํ โจเรสุํ, อโจรยิ โจรยิ อโจรยึสุ โจรยึสุ อโจรยุํ โจรยุํ, อโจเรสิ อโจเรสิตฺถ, ตฺวํ อโจรยิ, อโจรยิตฺถ, อโจเรสึ อโจเรสิมฺห, อโจรยึ อโจรยิมฺห, อโจรยิตฺถ, อโจรียิตฺถ อโจรียิ.

โจริสฺสติ โจริสฺสนฺติ, โจรยิสฺสติ โจรยิสฺสนฺติ, โจรียิสฺสเต โจรียิสฺสนฺเต, โจรียิสฺสติ โจรียิสฺสนฺติ. อโจริสฺส อโจรยิสฺส, อโจรียิสฺสถ, อโจรียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา **จินฺต** จินฺตายํ. สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.

จินฺเตติ จินฺตยติ, จินฺเตนฺติ จินฺตยนฺติ, จินฺเตตุ จินฺตยตุ, จินฺเตยฺย จินฺตเยยฺย, อจินฺเตสิ จินฺเตสิ อจินฺตยิ จินฺตยิ, จินฺเตสฺสติ จินฺตยิสฺสติ, อจินฺติสฺส อจินฺตยิสฺส อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๔๘๓, โมคฺ. ๕/๘๔, นีติ. ๙๗๓

มนฺต คุตฺตภาสเน. มนฺเตติ มนฺตยติ อิจฺจาทิ ปุริมสมํ.

ปาล รกฺขเณ. ธมฺมํ ปาเลติ ปาลยติ, ปาลียติ, ปาเลตุ ปาลยตุ อิจฺจาทิ.

ฆฏ ฆฏเน. ฆาเฏติ ฆาฏยติ ฆเฏติ ฆฏยติ. ฆฏาทิตฺตา วิกปฺเปน วุทฺธิ.

วิท ญาเณ. เวเทติ เวทยติ.

คณ สงฺขฺยาเน. "ฆฏาทีนํ วา"ติ น วุทฺธิ. คเณติ คณยติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ สุโพธํ.

จุราทิคโณ.

ภูวาที จ รุธาที จ ทิวาที สฺวาทโย คณา
กิยาที จ ตนาที จ จุราที จิธ สตฺตธา.

วิกรณวิธานํ สมตฺตํ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตุปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ ธาตฺวตฺเถ นิทฺทิฏฺฐา **ขาทิการิต**นฺตา ปจฺจยา **ธาตุปฺปจฺจยา** นาม.

ติช นิสานพนฺธนขมาสุ. ธาตุสญฺญาทิ.

“ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา”ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณํ อนุวตฺตเต. “ปรา, ปจฺจยา”ติ จ อธิกาโร.

๕๒๘. ติชคุปกิตมาเนหิ ขฉสา วา.[1]

ติชคุปกิตมานอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ขฉส**อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ วา.

ติชโต ขนฺติยํ โขว นินฺทายํ คุปโต ตุ โฉ
กิตา โฉ โสว มานมฺหา ววตฺถิตวิภาสโต.

“กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว”ติ ธาตฺวาทิสฺส ทฺวิภาโว.

“พฺยญฺชนนฺตสฺสา”ติ วตฺตมาเน

๕๒๙. โก เข จ.[2]

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **ก**การาเทโส โหติ **ข**ปฺปจฺจเย ปเร.

“ติติกฺข” อิติ ฐิเต

---

๑ กจฺ. ๔๓๓, โมคฺ. ๕/๑,๒,๓, นีติ. ๙๐๖-๙ ๒ กจฺ. ๔๗๓, นีติ. ๙๓๖

ธาตุวิหิตานํ ตฺยาทิวิภตฺตีนํ อธาตุโต อปฺปวตฺติยมาห.

๕๓๐. ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย.[๑]

ธาตฺวตฺเถ นิทฺทิฏฺเฐหิ **ขาทิการิต**นฺเตหิ ปจฺจเยหิ **ตฺยา**ทโย วิภตฺติโย โหนฺตีติ ปุเร วิย วตฺตมานาทโย โยเชตพฺพา.

อติวากฺยํ ติติกฺขติ,[๒] ติติกฺขนฺติ. **กมฺเม** ติติกฺขียติ. ตถา ติติกฺขตุ ติติกฺขนฺตุ, ติติกฺเขยฺย ติติกฺเขยฺยุํ. อติติกฺขิ อติติกฺขึสุ. ติติกฺขิสฺสติ. อติติกฺขิสฺส อิจฺจาทิ.

ขปจฺจยาภาเว **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. เตเชติ เตชติ วา, เตชนฺติ อิจฺจาทิ.

คุป โคปนินฺทาสุ. **ฉ**ปฺปจฺจเย ทฺวิภาโว. “ปุพฺโพพฺภาโส”ติ **อพฺภาส**สญฺญา, “อพฺภาสสฺสา”ติ วตฺตมาเน “อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา”ติ อพฺภาสนฺตสฺส**สิ**กาโร, “กวคฺคสฺส จวคฺโค”ติ อพฺภาส**ค**การสฺส **ช**กาโร จ.

๕๓๑. พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จ.[๓]

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **จ**การาเทโส โหติ **ฉ**ปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. ตโต วิภตฺติโย. กายํ ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติ. เสสํ ปุริมสมํ. **ฉ**าภาเว โคเปติ โคเปนฺติ อิจฺจาทิ.

กิต โรคาปนยเน. **ฉ**ปฺปจฺจโย ทฺวิตฺตญฺจ.

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๕๕, นีติ. ๙๓๖ ๒ ขุ. ๒๕/๖๒๙/๔๕๗ ๓ กจฺ. ๔๗๒, นีติ. ๙๕๒

๕๓๒. **มานกิตานํ วตตฺตํ วา.**[๑]

อพฺภาสคตานํ **มานกิต**อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ว**การ**ต**การตฺตํ โหติ วา ยถากฺกมนฺติ **ต**กาโร. ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร. เสสํ สมํ. โรคํ ติกิจฺฉติ,[๒] ติกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ. **ต**การาภาเว "กวคฺคสฺส จวคฺโค"ติ **จ**กาโร. วิจิกิจฺฉติ วิจิกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ.

มาน วีมํสปูชาสุ. **ส**ปฺปจฺจยทฺวิภาว**อี**การ**ว**การา.

๕๓๓. **ตโต ปามานานํ วามํ เสสุ.**[๓]

ตโต อพฺภาสโต ปราสํ **ปามาน**านํ ธาตูนํ **วามํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **ส**ปฺปจฺจเย ปเร. **เสสู**ติ พหุวจนนิทฺเทโส ปโยเคปิ วจนวิปลฺลาสญาปนตฺถํ. อตฺถํ วีมํสติ, วีมํสนฺติ อิจฺจาทิ.

อณฺณตฺถ "โลปญฺเจตฺตมกาโร"ติ **อ**ปจฺจยสฺ**เส**กาโร. มาเนติ มาเนนฺติ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ. โภตฺตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ

"ขฉสา, วา"ติ จ วตฺตเต.

๕๓๔. **ภุชฆสหรสุปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ.**[๔]

ภุชฆสหรสุปาอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ **ขฉส**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา. ตุมิจฺฉานํ ตุมนฺตยุตฺตอิจฺฉาย วา อตฺถา ตุมิจฺฉตฺถา. เตน ตุมนฺตรหิเตสุ "โภชนมิจฺฉตี"ติอาทีสุ น โหนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๖๓, โมคฺ. ๕/๘๑, นีติ. ๙๔๔   ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๔๐๘/๑๖๔

๓ กจฺ. ๔๖๗, โมคฺ. ๕/๕๒, นีติ. ๙๔๘

๔ สี. ตุมิจฺฉตฺเถสุ จ. กจฺ. ๔๓๔, โมคฺ. ๕/๔, นีติ. ๙๑๐

“วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค. ธาตฺวาทิสฺส เทฺวภาเว กเต “ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา”ติ อพฺภาสภการสฺส **พ**กาโร ธาตฺวนฺตสฺส “โก เข จา”ติ **ก**กาโร. พุภุกฺขติ พุภุกฺขนฺติ อิจฺจาทิ.

วาติ กิมตฺถํ. โภตฺตุมิจฺฉติ.

อิจฺฉตฺเถสูติ กิมตฺถํ. โภตฺตุํ คจฺฉติ.

ฆส อทเน. ฆสิตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ฉ**ปฺปจฺจโย ทฺวิตฺตํ. **ตติย-จ**วคฺค**อิ**การ**จ**การาเทสา. ชิฆจฺฉติ ชิฆจฺฉนฺติ.

หร หรเณ. หริตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ส**ปฺปจฺจโย.

๕๓๕. **หรสฺส คี เส.**[๑]

หรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **คี** โหติ **เส** ปจฺจเย ปเร. “คี เส”ติ โยควิภาเคน **ชิ**สฺสปิ. ฐานูปจาเรนาเทสสฺสาปิ ธาตุ-โวหารตฺตา ทฺวิตฺตํ. ภิกฺขํ ชิคีสติ,[๒] ชิคีสนฺติ.

สุ สวเน. โสตุมิจฺฉติ สุสฺสูสติ,[๓] สุสฺสูสนฺติ. “กฺวจิ ธาตู”ติ-อาทินา ทีโฆ.

ปา ปาเน. ปาตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ส**ปฺปจฺจยทฺวิตฺตรสฺสตฺต-**อิ**การาเทสา. “ตโต ปามานานํ วามํ เสสู”ติ **วา**เทโส. ปิวาสติ ปิวาสนฺติ อิจฺจาทิ.

ชิ ชเย. วิเชตุมิจฺฉติ วิชิคีสติ[๔] อิจฺจาทิ.

สํโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ, ปพฺพโต อิว อาจรตีติ วา อตฺเถ.

---

๑ สี. หรสฺส คึ เส. กจฺ. ๔๗๔, โมคฺ. ๕/๑๐๒, นีติ. ๙๕๔

๒ เถร.อฏฺ. ๒/๗๔๖/๓๐๙ ๓ ม.อุ. ๑๔/๕๙/๔๒ ๔ นีติ. ๙๕๕

๕๓๖. **อาย นามโต กตฺตุปมานาทาจาเร.**[๑]

อาจรณกฺริยาย กตฺตุโน อุปมานภูตมฺหา นามโต **อาย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารตฺเถ. อุปมียติ เอเตนาติ **อุปมานํ**. กตฺตุโน อุปมานํ **กตฺตุปมานํ**. “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อิว**สทฺทนิวตฺติ. ธาตุปฺปจฺจยนฺตตฺตา “เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา”ติ สุตฺเต **เตสํ**คหเณน วิภตฺติโลโป. “ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา”ติ ปกติภาโว. สรโลปาทิ. “ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย”ติ วิภตฺตุปฺปตฺติ. ปพฺพตายติ สํโฆ. เอวํ สมุทฺทมิว อตฺตานมาจรติ สมุทฺทายติ, จิจฺจิฏมิว อตฺตานมาจรติ จิจฺจิฏายติ[๒] สทฺโท. เอวํ ธูมายติ.[๓]

“นามโต, อาจาเร”ติ จ วตฺตเต.

๕๓๗. **อียูปมานา จ.**[๔]

อุปมานภูตา นามโต **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารตฺเถ. ปุน **อุปมาน**คฺคหณํ **กตฺตุ**คฺคหณนิวตฺตนตฺถํ. เตน กมฺมโตปิ สิชฺฌติ. เสสํ สมํ. อฉตฺตํ ฉตฺตมิวาจรติ ฉตฺตียติ, อปุตฺตํ ปุตฺตมิวาจรติ ปุตฺตียติ สิสฺสมาจริโย.

อุปมานาติ กึ. ธมฺมมาจรติ.

อาจาเรติ กึ. อฉตฺตํ ฉตฺตมิว รกฺขติ.

“อีโย”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๓๕, โมคฺ. ๕/๘-๑๐, นีติ. ๙๑๑
๒ ขุ.สุ. ๒๕/๘๒/๓๕๓
๓ ม.มู. ๑๒/๒๔๙/๒๑๑
๔ กจฺ. ๔๓๖, โมคฺ. ๕/๖-๗, นีติ. ๙๑๒

๕๓๘. **นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ.**[๑]

นามมฺหา อตฺตโน อิจฺฉตฺเถ **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ. อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ ปตฺตียติ. เอวํ วตฺถียติ, ปริกฺขารียติ, จีวรียติ, ปฏียติ, ธนียติ, ปุตฺตียติ.

อตฺติจฺฉตฺเถติ กิมตฺถํ. อญฺญสฺส ปตฺตมิจฺฉติ.

ทสฺหํ กโรติ วีริยนฺติ[๒] อตฺเถ.

การิตคฺคหณมนุวตฺตเต.

๕๓๙. **ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จ.**[๓]

ธาตุยา รูเป นิปฺผาเทตพฺเพ, "ตํ กโรติ, เตน อติกฺกมติ"-อิจฺจาทิเก ปยุชฺชิตพฺเพ วา สติ นามมฺหา[๔] **ณย**ปฺปจฺจโย โหติ **การิต**สญฺญา จ. **ณ**โลเป วิภตฺติโลปสรโลปาทีสุ กเตสุ วิภตฺตุปฺปตฺติ. ทสฺหยติ วีริยํ. เอวํ ปมาณยติ, อมิสฺสยติ. ตถา หตฺถินา อติกฺกมติ อติหตฺถยติ, วีณาย อุปคายติ อุปวีณยติ, วิสุทฺธา โหติ รตฺติ วิสุทฺธยติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสลยติ อิจฺจาทิ.

๕๔๐. **ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ.**[๕]

สพฺเพหิ ธาตูหิ เหตฺวตฺเถ อภิเธยฺเย **เณณยณาเปณาปย**-อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ. เต **การิต**สญฺญา จ โหนฺติ. เหตุเยว

---

๑ กจฺ. ๔๓๗, โมคฺ. ๕/๕, นีติ. ๙๑๓

๒ สี. ทสฺหํ กโรติ วินยนฺติ.

๓ กจฺ. ๔๓๙, โมคฺ. ๕/๑๒, นีติ. ๙๑๙

๔ สี. นามโยคินิ ธาตุปฺปโยเค สติ ตโต นามสฺมา

๕ กจฺ. ๔๓๘, โมคฺ. ๕/๑๖, นีติ. ๙๑๔

อตฺโถ **เหตฺวตฺโถ**. โส จ “โย กาเรติ ส เหตู”ติ ลทฺธเหตุสญฺโญ สุทฺธกตฺตุโน ปโยชโก เหตุกตฺตา. อตฺถโต เปสนชฺเฌสนาทิโก ปโยชกพฺยาปาโร อิธ **เหตุ** นาม.

เอตฺถ จ

เณณยาว อุวณฺณนฺตา อาโต เทฺว ปจฺฉิมา สิยุํ
เสสโต จตุโร เทฺว วา วาสทฺทสฺสานุวตฺติโต.[๑]
อกมฺมา ธาตโว โหนฺติ การิเต ตุ สกมฺมกา
สกมฺมกา ทฺวิกมฺมาสฺสุ ทฺวิกมฺมา ตุ ติกมฺมกา.
ตสฺมา กตฺตริ กมฺเม จ การิตาขฺยาตสมฺภโว
น ภาเว สุทฺธกตฺตา จ การิเต กมฺมสญฺญิโต.
นิยาทีนํ ปธานญฺจ อปฺปธานํ ทุหาทินํ
การิเต สุทฺธกตฺตา จ กมฺมมาขฺยาตโคจรนฺติ.

ตตฺถ โย โกจิ ภวติ, ตมญฺโญ “ภวาหิ ภวาหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, อถ วา ภวนฺตํ ภวิตุํ สมตฺถํ ปโยชยติ, ภวิตุํ ปโยเชตีติ วา อตฺเถ อิมินา **เณณย**ปฺปจฺจยา, **การิต**สญฺญา จ. “วุตฺตตฺถาน-มปฺปโยโค”ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค. “การิตานํ โณ โลปนฺ”ติ **ณ**โลโป. “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ **อู**การสฺ**โส**กาโร วุทฺธิ.

“โอ, เอ”ติ จ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

๕๔๑. เต อาวายา การิเต.[๒]

เต ธาตฺวนฺตภูตา **โอ**กา**เร**การา **อาวอาย**าเทเส ปาปุณนฺติ การิเต ปเร. “เต อาวายา”ติ โยควิภาเคน **เณ**อาทีนํ อการิเตปิ

---

๑ นีติ. ๙๑๕-๘

๒ กจฺ. ๕๑๕, โมคฺ. ๕/๙๐, นีติ. ๑๐๒๙

โหนฺตีติ **โอ**การสฺส **อาว**าเทโส. สรโลปาทิ. “ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย”ติ **ตฺย**าทโย.

โส สมาธึ ภาเวติ ภาวยติ, ภาเวนฺติ ภาวยนฺติ, ภาเวสิ ภาวยสิ, ภาเวถ ภาวยถ, ภาเวมิ ภาวยามิ, ภาเวม ภาวยาม, ภาวยเต ภาวยนฺเต.

กมฺเม อตฺตโนปท**ย**ปฺปจฺจย**อี**การาคมา สรโลปาทิ จ. เตน ภาวียเต สมาธิ, ภาวียนฺเต, ภาวียติ ภาวียนฺติ.

ตถา ภาเวตุ ภาวยตุ, ภาเวนฺตุ ภาวยนฺตุ, ภาเวหิ ภาวย ภาวยาหิ, ภาเวถ ภาวยถ, ภาเวมิ ภาวยามิ, ภาเวม ภาวยาม, ภาวยตํ ภาวยนฺตํ.

กมฺเม ภาวียตํ ภาวียตุ, ภาวียนฺตุ.

ภาเวยฺย ภาวเย ภาวเยยฺย, ภาเวยฺยุํ ภาวเยยฺยุํ, ภาเวยฺยาสิ ภาวเยยฺยาสิ, ภาเวยฺยาถ ภาวเยยฺยาถ, ภาเวยฺยามิ ภาวเยยฺยามิ, ภาเวยฺยาม ภาวเยยฺยาม, ภาเวถ ภาวเยถ, ภาเวรํ ภาวเยรํ.

กมฺเม ภาวีเยยฺย ภาวีเยยฺยุํ.

อชฺชตนิยํ “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน การิตนฺตาปิ ทีฆโต **ส**การาคโม.

อภาเวสิ ภาเวสิ อภาวยิ ภาวยิ, อภาเวสุํ ภาเวสุํ อภาวยึสุ อภาวยึสุ อภาวยุํ ภาวยุํ, อภาเวสิ อภาวยสิ, อภาวิตฺถ อภาวยิตฺถ, อภาเวสึ ภาเวสึ อภาวยึ ภาวยึ, อภาวิมฺห อภาวยิมฺห.

กมฺเม อภาวียิตฺถ อภาวียิ.

ภาเวสฺสติ ภาวยิสฺสติ, ภาเวสฺสนฺติ ภาวยิสฺสนฺติ, ภาเวสฺสสิ ภาวยิสฺสสิ, ภาวิสฺสถ ภาวยิสฺสถ, ภาเวสฺสามิ ภาวยิสฺสามิ, ภาเวสฺสาม ภาวยิสฺสาม.

กมฺเม ภาวียิสฺสเต ภาวียิสฺสนฺเต, ภาวียิสฺสติ ภาวียิสฺสนฺติ.

อภาวิสฺส อภาวยิสฺส อภาวิสฺสํสุ อภาวยิสฺสํสุ. **กมฺเม** อภาวียิสฺสถ อภาวียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา โย โกจิ ปจติ, ตมญฺโญ “ปจาหิ ปจาหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, อถ วา ปจนฺตํ ปโยเชติ, ปจิตุํ วา ปโยเชตีติ อตฺเถ วุตฺตนเยน **เณณย**าทโย, **อ**การสฺส**สา**กาโร วุทฺธิ. เสสํ เนยฺยํ.

โส เทวทตฺตํ โอทนํ ปาเจติ, ปาเจนฺติ, ปาเจสิ ปาเจถ. ปาเจมิ ปาเจม. ปาจยติ ปาจยนฺติ, ปาจยสิ ปาจยถ, ปาจยามิ ปาจยาม. **ณาเปณาปเย**สุ ปน โส ปุริโส ตํ ปุริสํ โอทนํ ปาจาเปติ, ปาจาเปนฺติ, ปาจาปยติ ปาจาปยนฺติ.

กมฺเม โส โอทนํ ปาจียติ เตน, ปาจยียติ, ปาจาปียติ ปาจาปยียติ.

ตถา ปาเจตุ ปาจยตุ ปาจาเปตุ ปาจาปยตุ. ปาจียตํ ปาจียตุ ปาจยียตํ ปาจยียตุ ปาจาปียตํ ปาจาปียตุ ปาจาปยียตํ ปาจาปยียตุ. ปาเจยฺย ปาจเยยฺย ปาจาเปยฺย ปาจาปเยยฺย. ปาจีเยยฺย ปาจีเยยฺยุํ. อปาเจสิ อปาจยิ อปาจาเปสิ อปาจาปยิ. ปาเจสฺสติ ปาจยิสฺสติ ปาจาเปสฺสติ ปาจาปยิสฺสติ. อปาจิสฺส อปาจยิสฺส อปาจาปิสฺส อปาจาปยิสฺส อิจฺจาทิ.

คจฺฉนฺตํ คนฺตุํ วา ปโยเชตีติ อตฺเถ **เณณย**าทโย. วุทฺธิยํ

สมฺปตฺตายํ

“อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วตฺตเต.

๕๔๒. ฆฏาทีนํ วา.[๑]

ฆฏาทีนํ ธาตูนํ อสํโยคนฺตานํ วุทฺธิ โหติ วา การิเตติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

โส ตํ ปุริสํ คามํ คเมติ คมยติ คจฺฉาเปติ คจฺฉาปยติ. โส คามํ คมียติ เตน คมยียติ คจฺฉาปียติ คจฺฉาปยียติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ. เอวํ อุปริปิ.

ฆฏ อีหายํ. ฆฏนฺตํ ปโยชยติ ฆเฏติ. ฆฏาทีนํ วาติ น วุทฺธิ. ฆฏยติ ฆฏาเปติ ฆฏาปยติ.

“การิเต”ติ วตฺตเต.

๕๔๓. คุหทุสานํ ทีฆํ.[๒]

คุหทุสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ สโร **ทีฆ**มาปชฺชเต การิเต ปเร. วุทฺธาปวาโทยํ.

คุห สํวรเณ. คุหิตุํ ปโยชยติ คูหยติ, คูหยนฺติ.

ทุส อปฺปีติมฺหิ. ทุสฺสนฺตํ ปโยชยติ ทูสยติ, ทูสยนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา อิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ อิจฺฉาเปติ อิจฺฉาปยติ เอเสติ เอสยติ, นิยจฺฉนฺตํ ปโยชยติ นิยาเมติ นิยามยติ, อาสนฺตํ ปโยชยติ

---

๑ กจฺ. ๔๘๔, นีติ. ๙๗๔ ๒ กจฺ. ๔๘๖, โมคฺ. ๕/๑๐๔-๕, นีติ. ๙๗๗

อาเสติ อาสยติ อจฺฉาเปติ อจฺฉาปยติ, ลภนฺตํ ปโยชยติ ลาเภติ ลาภยติ, วจนฺตํ ปโยชยติ วาเจติ วาจยติ วาจาเปติ วาจาปยติ. เอวํ วาเสติ วาสยติ วาสาเปติ วาสาปยติ, วาเหติ วาหยติ วาหาเปติ วาหาปยติ, ชีเรติ ชีรยติ ชีราเปติ ชีราปยติ, มาเรติ มารยติ มาราเปติ มาราปยติ, ทสฺเสติ ทสฺสยติ อิจฺจาทิ.

ตถา ตุทนฺตํ ปโยชยติ โตเทติ โตทยติ โตทาเปติ โตทาปยติ, ปวิสนฺตํ ปโยชยติ ปวิสิตุํ วา ปเวเสติ ปเวสยติ ปเวสาเปติ ปเวสาปยติ. อุทฺทิสนฺตํ ปโยชยติ อุทฺทิสาเปติ อุทฺทิสาปยติ, ปโหนฺตํ ปโยชยติ ปหาเวติ ปหาวยติ, สยนฺตํ ปโยชยติ สาเยติ สายยติ สายาเปติ สายาปยติ. เอตฺถ **เอ**การสฺส **อาย**าเทโส. สยาเปติ สยาปยติ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ณาเปณาปเย**สุ **อาย**าเทสสฺส รสฺสตฺตํ. นยนฺตํ ปโยชยติ นยาเปติ นยาปยติ, ปติฏฺฐนฺตํ ปโยชยติ ปติฏฺฐาเปติ ปติฏฺฐาปยติ ปติฏฺฐเปติ[๑] วา.

หนนฺตํ ปโยชยตีติ อตฺเถ **เณณย**าทโย.

“ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๔๔. **หนสฺส ฆาโต.**[๒]

หนอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ฆาต**าเทโส โหติ **ณ**การวติ การิตปฺปจฺจเย[๓] ปเร. ฆาเตติ ฆาตยติ ฆาตาเปติ ฆาตาปยติ. “วโธ วา สพฺพตฺถา”ติ **วธ**าเทเส วเธติ วธาเปติ.

---

๑ สี. ปติฏฺฐาเปติ
๒ กจฺ. ๕๙๑, โมคฺ. ๕/๙๙, นีติ. ๑๑๙๕
๓ สี. ณการวติปฺปจฺจเย

ชุโหนฺตํ ปโยชยติ ชุหาเวติ ชุหาวยติ, ชหนฺตํ ปโยชยติ ชหาเปติ ชหาปยติ หาเปติ หาปยติ, ททนฺตํ ปโยชยติ ทาเปติ ทาปยติ, ปิทหนฺตํ ปโยชยติ ปิธาเปติ ปิธาปยติ[๑] ปิทหาเปติ ปิทหาปยติ.

รุนฺธนฺตํ ปโยชยติ โรเธติ โรธยติ โรธาเปติ โรธาปยติ, ฉินฺทนฺตํ ปโยชยติ เฉเทติ เฉทยติ เฉทาเปติ เฉทาปยติ, ยุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โยเชติ โยชยติ โยชาเปติ โยชาปยติ, ภุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โภเชติ โภชยติ โภชาเปติ โภชาปยติ, มุญฺจนฺตํ ปโยชยติ โมเจติ โมจยติ โมจาเปติ โมจาปยติ.

ทิพฺพนฺตํ ปโยชยติ เทเวติ เทวยติ, อุปฺปชฺชนฺตํ ปโยชยติ อุปฺปาเทติ อุปฺปาทยติ, พุชฺฌนฺตํ ปโยชยติ โพเธติ โพธยติ, “ทธนฺตโต โย กฺวจี”ติ **ย**การาคโม. พุชฺฌาเปติ พุชฺฌาปยติ, ตุสฺสนฺตํ ปโยชยติ โตเสติ โตสยติ โตสาเปติ โตสาปยติ, สมฺมนฺตํ ปโยชยติ สเมติ สมยติ. ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิ. กุปฺปนฺตํ ปโยชยติ โกเปติ โกปยติ, ชายนฺตํ ปโยชยติ ชเนติ ชนยติ. ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิ.

สุณนฺตํ ปโยชยติ ธมฺมํ สาเวติ สาวยติ, ปาปุณนฺตํ ปโยชยติ ปาเปติ ปาปยติ.

วิกฺกิณนฺตํ ปโยชยติ วิกฺกายาเปติ วิกฺกายาปยติ, ชินนฺตํ ปโยชยติ ชยาเปติ ชยาปยติ, ชานนฺตํ ปโยชยติ ญาเปติ ญาปยติ, คณฺหนฺตํ ปโยชยติ คาเหติ คาหยติ คาหาเปติ คาหาปยติ คณฺหาเปติ คณฺหาปยติ.

วิตนนฺตํ ปโยชยติ วิตาเนติ วิตานยติ. โย โกจิ กโรติ, ตมญฺโญ

---

๑ ก. ปิทเหติ ปิทหยติ

“กโรหิ กโรหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, กโรนฺตํ ปโยชยติ กาตุํ วา กาเรติ การยติ การาเปติ การาปยติ อิจฺจาทิ.

โจเรนฺตํ ปโยชยติ โจราเปติ โจราปยติ, จินฺเตนฺตํ ปโยชยติ จินฺตาเปติ จินฺตาปยติ, ปูเชนฺตํ ปโยชยติ ปูชาเปติ ปูชาปยติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ สุโพธํ.

ธาตุปฺปจฺจยโต จาปิ   การิตปฺปจฺจยา สิยุํ
สการิเตหิ ยุณฺวูนํ   ทสฺสนญฺเจตฺถ ณาปกํ.

เตน ติติกฺขนฺตํ ปโยชยติ ติติกฺเขติ ติติกฺขาเปติ, ติกิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ ติกิจฺเฉติ ติกิจฺฉยติ ติกิจฺฉาเปติ ติกิจฺฉาปยติ. เอวํ พุภุกฺเขติ พุภุกฺขยติ พุภุกฺขาเปติ พุภุกฺขาปยติ, ปพฺพตายนฺตํ ปโยชยติ ปพฺพตายยติ, ปุตฺตียยติ อิจฺจาทิปิ สิทฺธํ ภวติ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนโย.

สาสนตฺถํ สมุทฺทิฏฺฐํ   อาขฺยาตํ สกพุทฺธิยา
พาหุสจฺจพเลนีทํ   จินฺตยนฺตุ วิจกฺขณา.
ภวติ ติฏฺฐติ เสติ   อโหสิ เอวมาทโย
อกมฺมกาติ วิญฺเญยฺยา   กมฺมลกฺขณวิญฺญุนา.
อกมฺมกาปิ เหตฺวตฺถปฺ-   ปจฺจยนฺตา สกมฺมกา
ตํ ยถา ภิกฺขุ ภาเวติ   มคฺคํ ราคาทิทูสกนฺติ.[๑]

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ อาขฺยาตกณฺโฑ ฉฏฺโฐ.

---

๑ อิมา คาถาโย สีหฬโปตฺถเก น ทิสฺสนฺติ.